

MAŽA LEIDYKLA MAŽOJE ŠALYJE: ARTSERIA ATVEJIS

Danutė Zoviene | Vilniaus universiteto Knygotyros
ir dokumentotyros institutas
Universiteto g. 3, LT-01513 Vilnius, Lietuva
El. paštas: d.zoviene@takas.lt

Straipsniu siekiama išnagrinėti mažos leidyklos mažoje šalyje veiklos problemas ir perspektyvas, remiantis Lietuvos dailininkų sąjungos leidyklos artseria atveju. Savo veiklą leidykla pradėjo 1997 m. kaip Lietuvos dailininkų sąjungos individualioji įmonė Dailės leidybos ir informacijos centras, o 2003 m. buvo įteisinta kaip viešoji įstaiga Dailininkų sąjungos leidykla artseria. Leidyklos repertuarą sudaro leidiniai, skirti XX–XXI a. profesionaliajai Lietuvos dailei: du kartus per metus leidžiamas žurnalas „Dailė“, meno albumai, dailininkų monografijos, katalogai. Įvairių monografijų, meno albumų leidybos idėja kilo pradėjus leisti žurnalą „Dailė“. Taigi artseria istorija – tai istorija, kaip žurnalas pagimdė leidyklą.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: *leidykla, mažoji leidykla, artseria, finansavimo šaltiniai, repertuaras, knygos menas, rinka, platinimas.*

Šiandien tarp Lietuvoje veikiančių leidyklų griežtos specializacijos, pavyzdžiui, kaip Vakaruose, nėra – visos leidyklos leidžia įvairios tematikos knygas. Tokią situaciją lėmė rinka ir konkurencinė kova dėl skaitytojo. Todėl iš kitų Lietuvos leidyklų *artseria* skiriasi tuo, kad ambicingai siekia nenukrypti nuo pasirinkto kelio formuojant repertuarą. Laikydamosi užsibrėžtų prioritetų ir ambicingų siekių leisti meno leidinius, leidykla didžiulį dėmesį skiria knygos estetikai ir knygos menui. 1998–2010 m. leidyklos veidą kūrė vienas geriausių šiuolaikinių knygos dailininkų Eugenijus Karpavičius (1953–2010). Šiandien jo suformuotais knygos meno principais vadovaujasi leidyklos *artseria* dizainerė Ramunė Januševičiūtė, kai kuriuos leidinius kuria kviestinis dailininkas Jokūbas Jacovskis. Kasmetiniuose gražiausių metų knygų konkursuose leidykla *artseria* nuolat pelno premijas bei diplomus.

Apie leidyklos *artseria* veiklą išsamesnių mokslinių tyrimų nebuvo daryta, periodinėje spaudoje skelbta tik informacija, susijusi su kai kuriais leidyklos išleistais leidiniais. Susipažinti su leidyklos *artseria* repertuaru galima internetinėje svetainėje www.artseria.lt, Lietuvos leidėjų asociacijos bei Lietuvos knygynų tinklapiuose.

Straipsnio tikslas – atskleisti mažos leidyklos vietą Lietuvos leidybos ir knygų platinimo rinkoje, įvardyti pagrindinius leidybos finansavimo šaltinius Lietuvoje, apibrėžti specifinę literatūrą leidžiančios mažos leidyklos vartotojų grupę.

Problemos, su kuriomis susiduria leidykla *artseria* ir kitos mažos leidyklos, šiame straipsnyje bus analizuojamos keliais aspektais: istoriniu, statistiniu, rinkos analizės. Lietuvos leidyklos, ypač mažosios, iš esmės susiduria tik su dviem problemomis: kaip rasti lėšų knygą išleisti ir kaip ją išleidus parduoti. Kūrybinių problemų (knygos turinio, parengimo ir spausdinimo kokybės) šiandien jau neįvyksta, nors per 23-ąjį Nepriklausomybės metus jų būtų įvairių.

Rengiant straipsnį naudotasi įvairiais informacijos šaltiniais. Įvardijant mažos leidyklos mažoje šalyje situaciją, remiamasi Lietuvos statistikos departamento, biuletenio „Lietuvos spaudos statistika 2011“ ir UAB „Creditreform Lietuva“ apžvalgos duomenimis.

LIETUVOS LEIDYBOS RINKA IR JOS DALYVIAI

Lietuva, kurios plotas užima 65 300 kv. km, geografiškai yra maža šalis. Statistikos departamento duomenimis, 2013 m. šalyje gyveno 2 971 905 žmonės¹. Atitinkamai vietos rinka daugelyje ūkio šakų yra ribota. Leidyba, kuri iš esmės orientuota į vietos rinką, kartu su telekomunikacijomis, IT veikla ir vaizdo produkcijos gamyba bei platinimu priskiriama ūkinės veiklos sričių statistinei grupei „J Informacija ir ryšiai“. Kreditų valdymo susivienijimas UAB „Creditreform Lietuva“ 2013 m. pradžioje Lietuvos leidėjų asociacijos (toliau – LLA) užsakymu atliko Lietuvos knygų sektoriaus apžvalgą ir nustatė, kad šiame sektoriuje leidyba, kuri žymima indeksu J58, sudaro tik menką jo dalį ir greičiau gali būti priskiriama smulkiosios veiklos grupei².

Ką Lietuvoje galima vadinti didele, o ką maža leidykla? Kokiais parametrais remtis: išleidžiamų knygų pavadinimų kiekiu, tiražais, darbuotojų skaičiumi, pardavimo rodikliais ar knygos meno pasiekimais? Objektiviais kriterijais grįsto ir aiškaus leidyklų klasifikavimo nėra. Užsienio šalių šaltiniai mažą leidyklą apibrėžia kaip „nepriklausomą leidėją ar leidyklą, kuri nėra didesnių susivienijimų dalis, taip pat gauna mažesnes metines pajamas ir pelną iš leidybinės veiklos“³. Vakarų

1 Lietuvos statistikos departamentas [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/selectvarval/saveselections.asp?MainTable=M3010211&PLanguage=0&TableStyle=&Buttons=&PXSID=3767&IQY=&TC=&ST=ST&rvar0=&rvar1=&rvar2=&rvar3=&rvar4=&rvar5=&rvar6=&rvar7=&rvar8=&rvar9=&r>

var10=&rvar11=&rvar12=&rvar13=&rvar14>.

2 TRUMA, Romualdas. *Leidybos sektoriaus ekonominės būklės apžvalga: Ar pasibaigs smukimas?* Pranešimas skaitytas LLA visuotiniame susirinkime 2013 m. balandžio 30 d.

3 Small presses. In: *Science Fiction & Fantasy Writers of America* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m.

šalyse smulkioms leidykloms tradiciškai priskiriamos tos įmonės ar asmenys, kurie per metus išleidžia 10 ar mažiau pavadinimų knygų. Vis dėlto pabrėžiama, kad šiandien jau nebegalima griežtai laikytis minėto kriterijaus sprendžiant, didelė ar maža leidykla laikyti įmonę, nes tobulėjant skaitmeninėms technologijoms ir dėl to pingant kai kurių tipų knygų leidybai net ir nedidelės leidyklos didina išleidžiamų knygų asortimentą.

Lietuvos ISBN agentūros „Lietuvos leidėjų kataloge“⁴ nurodomi 2905 ūkiniai subjektai, kurie yra užsiregistravę ISBN, ISMN, ISSN Lietuvos agentūrose (iš jų 2239 užregistruoti kaip knygų leidėjai). Šių duomenų statistinės apskaitos pagrindas yra 2013 m. pateiktų dokumentų privalomasis egzempliorius, gautas iš šalies leidėjų ir laikomas Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionaliniame publikuotų dokumentų archyvine fonde. Tai ne tik knygos, bet ir spausdintiniai dokumentai, garso ir vaizdo įrašai bei elektroniniai ištekčiai fizinėse laikmenose, apipavidalinti kaip atskiri vienetai, turintys metriką ir skirti perduoti užfiksuotai informacijai.

Biuletenyje „Lietuvos spaudos statistika 2012“, remiantis iš šalies leidėjų gaunamais privalomais leidinių egzemplioriais, kurie saugomi Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos publikuotų dokumentų archyvine fonde, užregistravo ir apskaitė 3449 pavadinimus knygų ir brošiūrų, kurių bendras tiražas sudaro 4,9 mln. egzempliorių. Šiuos spaudinius vartotojams pateikė 469 leidėjai – leidyklos, poligrafijos įmonės, mokslo įstaigos, kitos organizacijos ir individualūs asmenys⁵. Tačiau čia nedaroma skirtis tarp įmonių, kurių pagrindinė ūkinė veikla yra leidyba, ir įvairių institucijų, kurios greta pagrindinės veiklos užsiima ir leidyba (nemažai pastarųjų leidyba nėra pagrindinė veikla).

UAB „Creditreform Lietuva“ duomenimis, 2013 m. pradžioje tarp 2391 įmonių, veikiančių ūkinės veiklos sektoriuje „J Informacija ir ryšiai“ leidybine veikla užsiėmė 588 įmonės⁶.

Šių šaltinių duomenys panašūs ir, regis, atsižvelgiant į Lietuvą, kaip šalies, kurioje nėra nė 3 mln. gyventojų, rinkos dydį, šis skaičius nėra mažas. Kita vertus, jis nėra stabilus ir per pastaruosius penkerius metus ryškėja leidyklų mažėjimo tendencija. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, leidybos sektoriuje dirbančių ūkio subjektų 2008 m. buvo 820; 2009 m. – 788; 2010 m. – 725; 2011 m. – 688; 2012 m. – 647; 2013 – 632. Taigi per penkerius metus jų sumažėjo 188. O „Creditreform Lietuva“ duomenimis, per pastaruosius porą metų įmonių, kurių pagrindinė ūkinė veikla yra leidyba, skaičius Lietuvoje išlieka stabilus – apie 169 (2011 m. veikė 164 leidyklos, 2013 m. – 169). Taigi stabiliai dirbančių leidyklų Lietuvoje yra apie 170, o greta pagrindinės veiklos ir leidyba užsiimančių įvairių ūkio objektų gerokai sumažėjo.

Kitas kriterijus nustatyti leidyklos dydį – išleidžiamos produkcijos kiekis. Kaip nurodo Lietuvos ISBN agentūros „Lietuvos leidėjų katalogas“, 2012 m. spaudos statistika užregistravo ir apskaitė 3449 pavadinimus knygų ir brošiūrų⁷. „Creditreform Lietuva“ 2012 m. nurodo 3278 leidinius ir teigia, kad leidybos mastai 2008–2012 m. sumažėjo 28 proc. (2008 išleista 5480 pavadinimų, o 2012 m. – 3278 pavadinimų leidiniai). Lietuvos ISBN agentūros „Lietuvos leidėjų kataloge“ nurodoma, kad statistiškai vienam šalies gyventojui 2012 m. teko po 1,6 knygų! Vadinas, nors vietos rinka yra maža, tačiau nėra pripildyta!

Atskirtį tarp leidyklų produkcijos apimties daro tik „Lietuvos spaudos statistika 2012“. Biuletenyje nurodoma, jog 2012 m. „dešimtadalį visų užregistruotų knygų ir brošiūrų sudarė didžiausio Lietuvos leidėjo – UAB „Alma littera“ leidiniai (332 pavadinimai). Kita stambi leidykla „Šviesa“, priklausanti įmonių grupei „AL holdingas“, išleido 165 knygas. Į daugiausia knygų išleidusiųjų sąrašą patenka leidyklos ir leidybines teises turinčios įmonės: „Svajonių knygos“ (129), „Obuolys“ (99), Vilniaus universitetas (83), „Baltos lankos“ (79), „Tyto alba“ (70), „Technika“ (69), „Naujasis lankas“ (54), „Petro ofsetas“ (53), „Gimtasis žodis“ (51), „Vaga“ (49).

Taigi, remiantis Vakarų šalių kriterijais, kur maža leidykla vadinama įmonė, per metus išleidžianti iki 10 knygų, galima teigti, kad stambiaomis arba didelėmis leidyklomis Lietuvoje laikytinos tos, kurios išleidžia daugiau nei 70 pavadinimų knygų per metus. Ir tokių Lietuvoje tėra vos 6 procentai. Tarp jų dominuojančią padėtį užima „Alma littera“. Visi kiti 94 proc. užsimančių leidybine veikla gali būti vadinami vidutiniais ir mažaisiais leidėjais, per metus išleidžiančiais nuo 10 iki 25 pavadinimų knygų. Vadinas, Lietuvos leidyboje egzistuojančios problemos paliečia didžiąją šioje srityje veikiančių įmonių dalį. Atotrūkis tarp didžiųjų leidyklų („Alma littera“ ir „Šviesa“) ir vidutinių bei mažųjų leidyklų pastebima jau keleri metai. Ir šis atotrūkis turi tendenciją didėti.

Trečias galimas objektyvus leidyklos kaip įmonės dydžio nustatymo kriterijus – darbuotojų skaičius. Kaip nurodo UAB „Creditreform Lietuva“ 2013 m. kovo 1 d. leidybos srityje dirbo 4812 asmenų. Pavyzdžiui, šiuo metu Baltijos šalyse didžiausioje knygų leidybos ir prekybos įmonių grupėje „Alma littera“, kurią sudaro leidyklos „Alma littera“ ir „Šviesa“, „Knygų klubas“ (anksčiau „Alma littera“ kny-

rugpjūčio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.sfga.org/for-authors/writer-beware/small>>.

4 Lietuvos leidėjų katalogas [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://leidejai.libis.lt:8088>>.

5 Lietuvos spaudos statistika 2012 [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.]. Prieiga per internetą:

<<http://www.lnb.lt/naujienos/1217-isleistas-biuletis-lietuvos-spaudos-statistika-2012>>.

6 TRUMA, Romualdas. *Leidybos sektoriaus ekonominės būklės apžvalga: Ar pasibaigs smukimas?* Pranešimas skaitytas LLA visuotiniame susirinkime 2013 m. balandžio 30 d.

gų klubas) ir mažmeninės knygu prekybos tinklas „Pegasas“, dirba daugiau kaip 500 žmonių⁸ (apdraustųjų darbuotojų skaičius – 19⁹, „Tyto alba“ – 26¹⁰, „Versus aureus“ – 12¹¹, „Obuolys“ – 15¹², leidyklos „Baltos lankos“ apdraustųjų darbuotojų skaičius nenurodomas¹³).

Apie Lietuvos knygų leidėjus, leidybos apimtis ir jos kaitą galima spręsti ir iš kasmetinių knygos meno konkursų, kuriuos rengia Kultūros ministerija kartu su Lietuvos dailininkų sąjunga ir Vilniaus dailės akademija, duomenis. Konkurse dalyvaujančių leidyklų skaičius svyruoja nuo 20 (1996 m.) iki 54 (2009 m.)¹⁴, tačiau ši statistika leidžia tik sąlygiškai vertinti Lietuvos leidybos situaciją. Dalyvavimas konkursuose nėra objektyvus rodiklis, nes kai kurios leidyklos, nusivylusios konkurso organizavimu ir jo rezultatais, ėmė ignoruoti šį renginį, kitos, ypač tos, kurių pagrindinis tikslas – ne meninė knygos kokybė, o pelnas, kurios knygą suvokia tik kaip prekę, o ne kaip kultūros objektą, neturi tikslo jame dalyvauti.

Leidykla *artseria*, nors ir būdama labai maža, turinti tik tris apdraustuosius darbuotojus ir per metus išleidžianti iki 10 pavadinimų knygų, konkursuose dalyvauja nuo pirmosios 2000-ųjų mugės ir nuolat pelno GK konkurso premijas. Didžiausias pasiekimas – Metų premija už 2012 m. išleistą knygą „Audrius Puipa. Gyvenimo ir meno virtuožas“.

Kita vertus, apie didžiųjų ir mažųjų Lietuvos leidyklų santykį galima spręsti ir pagal nuomuojamus stendų plotus kasmet vasario pabaigoje LITEXPO rūmuose vykstančioje tradicinėje Vilniaus knygų mugėje. Pavyzdžiui, leidyklos „Alma littera“, „Vaga“, „Tyto alba“, „Baltos lankos“ stendų dydžiai yra nelyginami su tokių leidyklų, kaip „Apostrafa“, „Dominicus Lituanus“, „Homo liber“, „Pasviręs pasaulis“, „Margi raštai“, „Bonus Animus“ ar leidykos *artseria*. Kasmet augant stendų kainoms nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų litų už kv. metrą, knygų mugėje net vizualiai galima nesunkiai atskirti didžiąsias ir mažąsias Lietuvos leidyklas. Kaip šioje situacijoje išsilaikyti mažiems leidėjams, kai už mažiausią privalomą 6 kv. m plotą ir jo įrangą tenka pakloti apie 3000 litų?

Kad problema egzistuoja, liudija ir tas faktas, jog 2013 m. vasario 12 d. įkurta Lietuvos mažų ir vidutinių leidėjų asociacija LiMViLA (prezidentas Sigita Ladukas, 19 narių). Pagrindinė paskata – knygų platinimo problemos, kurios susijusios su monopolinę galią turinčiais tinklais – „Vaga“ ir „Pegasas“. Pasak S. Laduko, mažieji leidėjai yra tapę knygynų tinklų įkaitais¹⁵. Šiuo metu LiMViLA asociacijai priklauso UAB „Aidai“, UAB „Algarvė“, N. Petrošienės įmonė „Andrena“, UAB leidykla „Asveja“, VšĮ Leidybos ir edukacijos centras „Bonus Animus“, UAB „Charibdė“, UAB leidykla „Margi raštai“, UAB „Raidynėlis“, R. Paknio leidykla, UAB „Semaška ir Ko“, A. Žandario IĮ leidykla „Žara“. Iš esmės šios asociacijos tikslai (atstovauti narių interesams bendraujant su valstybės institucijomis, kitomis leidybos, gamy-

bos ir prekybos organizacijomis ir knygų platintojais, organizuoti konferencijas, seminarus, muges ir kitus renginius, kurti leidybos sektoriaus politiką, siekiant sudaryti palankias juridines sąlygas leidybos verslo plėtrai, remti, saugoti ir ginti autorių teisių ir gretutinių teisių principus, organizuoti asociacijos narių knygų sklaidą, plėtoti tarptautinius profesinius ryšius ir bendradarbiavimą¹⁶ artimi LLA uždaviniais: t. y. atstovauti ir ginti leidėjų interesus Lietuvoje ir užsienyje; ugdyti kultūringą leidybą, rūpintis asociacijos narių kvalifikacijos kėlimu; populiarinti ir skleisti lietuvių literatūrą; bendradarbiauti su valstybinėmis Lietuvos ir Europos Sąjungos institucijomis rengiant norminius aktus (įstatymų, nutarimų, įsakymų, kitų projektų, pasiūlymų, komentarų), kurie susiję su leidėjų profesine veikla, siekiant, kad valstybės institucijų sprendimai skatintų leidybos, nacionalinės literatūros, skaitymo skatinimo, autorinių bei kopijavimo teisių srities plėtrą; skatinti kultūringos, vertingos literatūros skaitymą; inicijuoti mokslinius tyrimus; organizuoti ir rengti kultūrinius, literatūros, knygos meno, skaitymo skatinimo, pilietinio ugdymo renginius; koordinuoti, organizuoti bei remti leidėjų dalyvavimą šalies ir tarptautinėse knygų mugėse, kituose tarptautiniuose renginiuose ir kt.¹⁷

Skirtumas tas, kad LLA nariai yra ir didžiosios leidyklos – ir „Alma littera“, ir „Vaga“. O kad LLA rūpi mažųjų leidyklų reikalai, byloja ir jau du kartus surengtas leidėjų bei platintojų susitikimas ir pastangos „tramdyti“ monopolinę galią turinčios UAB „AL holdingo“ apetitą. Pavyzdžiui, 2013 m. rugsėjo 3 d. Lietuvos Respublikos Konkurencijos tarybai pateiktas memorandumas dėl „AL holdingo“ iniciatyvos įsigyti 100 proc.

7 Lietuvos spaudos statistika 2012 [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/naujienos/1217-isleistas-biuletenis-lietuvos-spaudos-statistika-2012>>.

8 Prieiga per internetą: <http://rekvizitai.vz.lt/imone/alma_littera> [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.].

9 Prieiga per internetą: <http://rekvizitai.vz.lt/imone/alma_littera/darbuotoju-skaicius> [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.].

10 Prieiga per internetą: <http://rekvizitai.vz.lt/imone/tyto_alba/darbuotoju-skaicius> [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.].

11 Prieiga per internetą: <http://rekvizitai.vz.lt/imone/versus_aureus/darbuotoju-skaicius> [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.].

12 Prieiga per internetą: <http://rekvizitai.vz.lt/imone/obuolys_media_incognito_leidykla/darbuotoju-skaicius> [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.].

13 Prieiga per internetą: <<http://www.kursorasti.lt/lt/katalogas/Knygu-leidyba/baltos-lankos-sauliaus-ir-linos-zuku-leidinio-redakcija.html>> [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.].

14 2012 m. dalyvavo 42 leidyklos. Žr. katalogas „Gražiausios metų knygos 2012“. Vilnius: *artseria*, p. 94.

15 *Susibūrė Lietuvos mažų ir vidutinių leidėjų asociacija* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-02-19-susibure-lietuvos-mazu-ir-vidutiniu-leideju-asociacija/95747>>.

16 *LiMViLA įstatai* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.leidyklos.org/LiMViLA-istatai.pdf>>.

17 *Lietuvos leidėjų asociacija* [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lla.lt.>>.

knygyno UAB „Humanitas“ akcijų. Akivaizdu, kad LLA turi didesnę įdirbį bendrauda-
ma su valstybinėmis institucijomis ir jos balsas visuomenėje labiau girdimas.

Lietuvos leidėjų asociacija savo veiklą pradėjo dar 1989 m., o aktyviai veikia nuo
1993 m. Nuo 1999 m. Lietuvos leidėjų asociacija priklauso Tarptautinei leidėjų
asociacijai (IPA), o nuo 2003 m. – ir Europos Sąjungos leidėjų asociacijų konfederaci-
cijai (FEP). Šiandien asociacija jungia 45 narius, kuriuos sudaro ne tik akcinės ben-
drovės, bet ir specializuotus leidinius leidžiančios biudžetinės ir viešosios įstaigos.
Pasak LLA valdybos narės Lolitos Varanavičienės, asociacija siekia, kad joje būtų
atstovaujama ir mažųjų leidyklų interesams¹⁸. Dalis LLA narių, tarp jų ir leidykla
artseria (nuo 2000 m.), yra nedidelės (pvz., „Kitos knygos“, „Apostrofa“, „Justitia“,
„Eugrimas“). Dažniausiai tokios leidyklos leidžia specifinę, nišinę literatūrą (tokią
nišinę vietą užima ir leidykla *artseria*).

Skirtumas tarp mažųjų ir didžiųjų akivaizdus, ypač jis ryškus platinimo srityje,
kuri bus aptarta vėliau. Kaip minėta, daugumai mažųjų bei vidutinių leidėjų nuolat
tenka spręsti dvi problemas – kaip rasti lėšų knygą išleisti ir kaip ją išleisus parduoti.
Leidykla *artseria* šias problemas sprendžia jau 15 metų.

FINANSAVIMO ŠALTINIAI IR JŲ PAIEŠKOS

Mažoms leidykloms, ypač leidžiančioms nišinę literatūrą (kaip minė-
ta, leidykla *artseria* leidžia išskirtinai meno leidinius), išsilaikyti ir sukaupti lėšų
naujoms knygoms parengti bei išspausdinti bei išlaikyti tris apdraustuosius dar-
buotojus vien iš leidinių pardavimo ar žurnalo „Dailė“ prenumeratos yra beveik ne-
įmanoma. Juo labiau kad meno leidinių leidyba dėl savo specifikos yra ypač brangi,
o jos vartotojų skaičius ribotas. Meno leidinių leidyba yra nepalyginti brangesnė
nei, sakykim, grožinės ar populiariosios literatūros. Šio tipo leidiniuose, skirtingai
nei grožinėje literatūroje ar dalykinėse knygose, svarbiausia yra ne tekstas, o vaiz-
das. Meno, fotoalbumų bei katalogų leidyboje ypač svarbus techninis iliustracinės
medžiagos parengimas (fotografo, skenuotojo ir techninio redaktoriaus darbas),
kūrybiškas meninis apipavidalinimas ir aukšta spaudos kokybė. Svarbus veiksnys
yra tinkamai parinktas popierius, brangesnės įrišimo medžiagos, kas taip pat rei-
kalauja daugiau lėšų lyginant su kito žanro ar tipo knygomis. Kita vertus, meno
leidinių tiražai yra daug mažesni nei, sakykim, grožinės ar pramoginės literatū-
ros leidinių, nes jų vartotojų grupė nėra didelė. Meno leidinių tiražai svyruoja nuo
500 egz. iki 700 egz., labai retai siekia 1000 egz. (palyginimui grožinės ar popu-
liarios svyruoja nuo 1500 egz. iki 3000 egz., nors remiantis biuleteniu „Lietuvos
spaudos statistika 2012“ juntama ir šio tipo knygų tiražų mažėjimo tendencija¹⁹).
Taigi meno leidinių savikaina iš tiesų yra didelė, o dar labiau ją padidina pardavimo

knygynuose antkainiai. Todėl finansavimo tenka kreiptis į įvairius fondus, tikslines programas, kuriose numatyta niša leidybai, bei ieškoti privačių rėmėjų.

Leidykla *artseria*, kaip ir dauguma šiandien Lietuvoje gyvuojančių leidyklų, susikūrė XX a. paskutiniame, t. y. pirmajame atkurtos Lietuvos nepriklausomybės, dešimtmetyje ir patyrė visas permainas bei pervartas, vykusias šalies politiniame, ekonominiame bei visuomeniniame gyvenime.

Nuo tiesioginio valstybės finansavimo leidybos srityje modelio, kuris galiojo sovietmečiu, buvo pereita prie paramos per įstatymų bazę, finansų politiką, reklamą ir valstybės pasirinktą kultūros rėmimo sistemos modelį²⁰. Leidėjams itin svarbiu dokumentu tapo 2001 m. vyriausybės patvirtintos „Lietuvos kultūros politikos nuostatos“, kurių IV skyriaus „Kūrybinės veiklos ir meno įvairovės skatinimas“ 16-ame nuostatų punkte nurodoma, kad vienas iš kultūros ir meno industrijos uždavinių yra „remti vertingų kultūrai leidinių (spaudos, garso ir vaizdo) leidybą“ (16.1.) bei „taikyti palankią mokesčių politiką leidybai, kino gamybai ir platinimui“ (16.2).²¹

Tačiau gairės yra labiau geri norai, o realybė gerokai juos pakoreguoja. Lietuvos leidybos situaciją smarkiai paveikė 1998 m. Rusijos ekonominė krizė, kuri Lietuvos ekonomikai turėjo įtakos iki 2003 m., bei 2008–2009 metų ekonominė krizė, kuri vėl kirto leidybos verslui: sumažėjo ir išleistų knygų skaičius, ir jų tiražai. Prie šio nuosmukio prisidėjo 2009 m. sausio 1 d. Lietuvos Respublikos Seimo nutarimu nuo 5 proc. iki 9 proc. padidintas PVM tarifas knygoms ir iki 21 proc. periodinei spaudai (padidintas PVM tarifas apsunkino ir leidyklos *artseria* darbą, ypač tai atsiliepė periodinio žurnalo „Dailė“ leidybai). Dar vienas veiksnys, daręs įtaką leidybos procesams, buvo 2009 m. valstybiniu socialinio draudimo mokesčiu ir privalomuoju sveikatos draudimo mokesčiu apmokestintas pagal autorines sutartis atliekamų darbų atlyginimas. Mokesčių našta, kuri padidėjo nuo 15 proc. iki beveik 60 proc., pajuto ir leidėjai, ir autoriai. Šiam žingsniui nebuvo numatytas ir pereinamasis laikotarpis²².

18 Lolita Varanavičienė: „Labai pavydžiu paprastam Knygų mugės lankytojui“ [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-15-savaite-pokalbis-lolita-varanaviciene-labai-pavydziu-paprastam-knygu-muges-lankytojui/57926/print>>.

19 *Lietuvos spaudos statistika 2012* [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. sausio 24 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lnb.lt/naujienos/1217-isleistas-biuletensis-lietuvos-spaudos-statistika-2012>>.

20 TUMĖNIENĖ, Nijolė. Valstybės parama menui. Iš *Dešimtojo dešimtmečio dailės procesai ir*

kontekstai: Tarptautinės dailės kritikų asociacijos Lietuvos sekcijos konferencijos straipsnių rinkinys. Vilnius, 2001, p. 11.

21 *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“* [interaktyvus], 2010 m. birželio 30 d. Nr. XI-977, Vilnius [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 9 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377620&p_query=&p_tr2=>>.

22 Knygų leidėjai konstatuoja: Lietuvoje – knygų nykimo metas [interaktyvus]. *Lrytas.lt*

Todėl galbūt neatsitiktinai 2011 m. patvirtintose naujosiose Lietuvos kultūros politikos kaitos gairėse leidyba jau nėra išskirta kaip atskira kultūros industrijos pozicija, o suvokiama kaip įvairių kultūrinių industrijų dalis²³. Taigi, nors Lietuvoje jau du dešimtmečius veikia rinkos ekonomika, o valstybė, regis, nedaro įtakos kultūrai ideologine prasme, tačiau iš esmės ji valdo ir kontroliuoja lėšas, skirtas kultūrai, ir taip įtvirtina valstybinį kultūros politikos modelį. Pagrindinė valstybės institucija, per kurią valstybė įkūnija šį modelį, yra specializuota institucija – Kultūros ministerija. Kaip teigia Laimis Vilkončius 2007 m. parengtoje apžvalgoje „Lietuvos kultūros politika ir kultūros įstaigų administravimas“, egzistuoja požymių, liudijančių, kad valstybė yra kultūros savininkė, prižiūrėtoja bei išlaikytoja²⁴. Tačiau ar ji elgiasi kaip savininkė, ar turi, pavyzdžiui, leidybos kaip kultūros sando strategiją? Trūksta nuoseklumo bei aiškumo, kokių leidinių leidyba yra prioritetinga, nes iki šiol į valstybės paramą lygiomis teisėmis pretenduoja ir mažosios nekomercinės leidyklos, leidžiančios nišinę literatūrą, ir tos kelios didžiosios, kurių produkcija akivaizdžiai komercinė.

Tokia valstybės požiūrio į leidybos rėmimą kaita bei neapibrėžtumas, nuolatinė projektų finansavimo formų bei institucijų pertvarka ir ypač nepastovus ekonominis fonas neigiamai veikia Lietuvos leidybą. Šias išvalgas patvirtintų 2009 m. Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolės atlikto audito ataskaita „Kultūros politikos įgyvendinimas dalinai finansuojant programas ir projektus“, kur teigiama, kad šiuo metu Vyriausybės vykdomos finansavimo programos yra neefektyvios ir neleidžia pasiekti nustatytų kultūros politikos tikslų²⁵. Reikia tikėtis, kad 2013 m. įkurta Lietuvos kultūros taryba bus ta panacėja, kuri išspręs (o gal dar labiau pagilins?) kultūros projektų, o tarp jų ir leidybos, finansavimo problemas.

Kaip minėta, leidykla *arseria* kryptingai orientuojasi į meno leidinių leidybą. Per 15 veiklos metų nusistovėjo lėšų paieškos strategija: naudojami visi valstybės teikiamos paramos būdai – projektai teikiami Kultūros ministerijos bei Švietimo ir mokslo ministerijos vykdomoms programoms, Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondui.

SPAUDOS, RADIJO IR TELEVIZIJOS RĖMIMO FONDAS. Savo veiklą leidykla *artseria* pradėjo 1997 m. atkurdamą žurnalą „Dailė“. To paties pavadinimo, tik kitokio turinio ir išvaizdos žurnalas periodiškai ėjo nuo 1960 iki 1990 metų (leido leidykla „Vaga“). Iki 1990-ųjų buvo išleista 30 „Dailės“ numerių. Šiandien šis žurnalas yra vienintelis tokio pobūdžio specializuotas leidinys Lietuvoje, fiksuojantis, analizuojantis ir vertinantis profesionaliosios dailės procesus. Dvejus metus (1997–1998) jis buvo leidžiamas kartą per metus, o nuo 1999-ųjų tapo periodiniu pusmetiniu leidiniu. Labai veržlus, plačiašakis ir įvykių gausus dailės gyvenimas parodė, kad vieną kartą per metus išleidžiamame „Dailės“ žurnale neįmanoma įvairiapusiškai analizuoti naujų reiškinių ir fiksuoti labai intensyvios jų

sklaidos. Žurnalo periodiškumą lėmė savos nišos paieška, nes kultūrinėje erdvėje egzistuoja mėnesiniai žurnalai „Kultūros barai“, „Nemunas“, ketvirtinis leidinis „Krantai“. Kita vertus, žurnalas „Dailė“ nesiekia „bėgti“ paskui įvykius, juo labiau kad tam tikslui leidžiami net keli kultūriniai savaitraščiai („Literatūra ir menas“, „7 meno dienos“, „Šiaurės Atėnai“).

Žurnalas „Dailė“ orientuojasi į gilesnę meno reiškinių analizę, Lietuvos ir pasaulio meno kontekstą ir per 16 leidybos metų tapo pamatiniu šaltiniu besidomintiems nūdiene Lietuvos ir pasaulio profesionaliąja daile. Kita vertus, siekiant aprėpti kasdienius meno įvykius nuo 2008 m. kaip mėnesinis žurnalo priedas leidžiamas dviejų lankų „DAILĖraštis“.

Atkuriant žurnalą „Dailė“ ir ieškant lėšų jo leidybai buvo kreiptasi į ką tik, 1996 m., kūrybinių sąjungų, viešosios informacijos rengėjų, teisininkų ir mokslininkų sąjungų iniciatyva įkurtą Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondą (toliau – SRTRF). Pagrindinis veiksnys, lėmęs fondo atsiradimą, buvo siekis apibrėžti valstybės ir žiniasklaidos santykį ir išsaugoti kultūrinę spaudą. Šiandien kartu su Lietuvos radijo ir televizijos komisija SRTRF priklauso žiniasklaidos savitvarkos sistemai ir yra vienintelė šalyje specializuota žiniasklaidos priemonių rėmimo institucija. Kitas ne mažiau svarbus veiksnys, lėmęs fondo atsiradimą pirmuoju Lietuvos nepriklausomybės dešimtmečiu, buvo siekis apibrėžti Vyriausybės ir žiniasklaidos santykį. 1996 m. liepos 2 d. priimto Visuomenės informavimo įstatymo 17 straipsnyje buvo nurodoma, kad „valdžia ne tik neturi teisės kištis į žiniasklaidos veiklą, ją kontroliuoti, bet taip pat ir ją remti finansiškai, tokiu būdu perkant sau palankią žurnalistų nuomonę.“²⁶

[žiūrėta 2013 m. kovo 21 d.]. Vilnius, 2010. Prieiga per internetą: <<http://bendraukime.lrytas.lt/-12645962481262795276-p2-knyg%C5%B3-leid%C4%97jai-konstatuoja-lietuvoje-knyg%C5%B3-nykimo-metas.htm>>.

23 *Lietuvos kultūros politikos kaitos gairės* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrv.lt/Posed_medz/2011/111026/23.pdf>.

24 *Šiuolaikinis kultūros įstaigų administravimas ir valdymas*: projekto „Lietuvos kultūros darbuotojų kvalifikacijos kėlimo plėtra“ mokymosi medžiaga. Vilnius, 2007.

25 *Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė* [interaktyvus], 2009 m. gegužės 29 d. Nr. VA-P-5-50-1-12, Vilnius [žiūrėta 2013 m. liepos 17 d.]. Prieiga

per internetą: <www.vkontrolė.lt/failas_senas.aspx?id=3336>.

26 Lietuvos architektų sąjunga, Lietuvos dailininkų sąjunga, Lietuvos fotomenininkų sąjunga, Lietuvos kinematografininkų sąjunga, Lietuvos kompozitorių sąjunga, Lietuvos rašytojų sąjunga, Lietuvos tautodailininkų sąjunga, Lietuvos teatro sąjunga; taip pat Lietuvos mokslininkų sąjunga; Lietuvos žurnalistų sąjunga, Lietuvos kabelinės televizijos asociacija, Lietuvos radijo ir televizijos asociacija, Lietuvos periodinės spaudos leidėjų asociacija, Regioninių televizijų asociacija, Lietuvos teisininkų draugija, Lietuvos žurnalistų draugija. Iš *Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas*: veiklos dešimtmetis. Sud. Dalia Marija Valančiūtė. Vilnius, 2007.

Tačiau 2000 m. rugpjūčio 29 d. pateiktoje naujoje Visuomenės informavimo įstatymo redakcijoje nurodoma, kad, be minėtų fondo steigėjų (kūrybinių sąjungų, viešosios informacijos rengėjų, teisininkų ir mokslininkų sąjungų), SRTRF dalininkų taryboje turi būti atstovų iš kai kurių ministerijų, t. y. Vyriausybės. 2006 m. rugsėjo 1 d. priimtoje Visuomenės informavimo įstatymo redakcijoje SRTRF dalininkai jau nėra tiksliai įvardijami, o tik nurodoma, kokios organizacijos turi teisę tapti fondo dalininkais. Šiuo metu SRTRF dalininkų sąrašė yra nurodoma 18 organizacijų, tarp kurių ne tik kūrybinių organizacijų, asociacijų, draugijų²⁷, bet ir Kultūros bei Švietimo ir mokslo ministerijų atstovai. Taigi, nors SRTRF buvo įkurtas tam, kad spauda būtų laisva ir nežlugtų kultūrinė žiniasklaida, šiandien jis, kaip ir Kultūros rėmimo fondas, yra vienas iš valstybės kultūros politikos įgyvendinimo įrankių.

Šiuo metu galiojančio Visuomenės informavimo įstatymo 27-asis straipsnis nurodo, kad „valstybė remia viešosios informacijos rengėjų kultūrinius ir šviečiamuosius projektus“, o 2003 m. lapkričio 25 d. papildžius Visuomenės informavimo įstatymo 28 straipsnį, numatytas atskiras konkursas regioninės žiniasklaidos (regionų, miestų ir rajonų laikraščių, žurnalų) rengėjams²⁸. SRTRF paraiškų teikėjų grupė itin plati ir apima beveik visus informacijos rengėjus, netgi tiesiogiai nesusijusius su periodine žiniasklaida (pvz., reklamos agentūras), nors pirminė fondo misija – remti nekomercinę žiniasklaidą ir užtikrinti jos sklaidą.

Šiuo metu kultūriniai ir šviečiamieji viešosios informacijos rengėjų projektai remiami pagal šešias SRTRF programas: kultūros, meno leidinių; šviečiamojo pobūdžio leidinių; regioninės žiniasklaidos (regionų, vietinių laikraščių, žurnalų ar kitų specialių leidinių, radijo ir televizijos); radijo ir televizijos; internetinės žiniasklaidos (informacinės visuomenės informavimo priemonių); vaikų ir jaunimo kultūrinio švietimo²⁹.

Leidykla *artseria* SRTRF programose dalyvauja nuo 1997 m., teikdama paraišką „Kultūros, meno leidinių programai“. Parama projektams suteikiama konkurso būdu vieneriems kalendoriniams metams, nors 2008–2009 m. buvo skiriama ir ilgalaikė parama tęstiniams trimečiams projektams kultūrinės spaudos leidiniuose, iš jų ir leidyklos *artseria* projektui „Dailės proceso analizė ir sklaida žurnale „Dailė“.

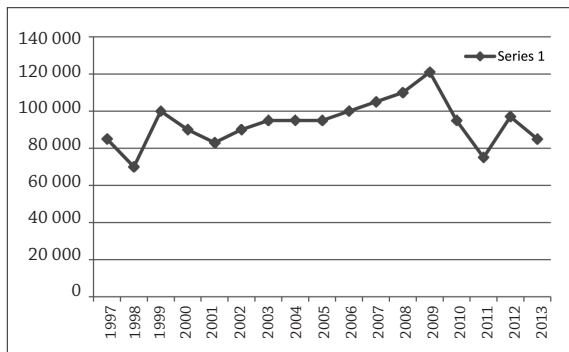
Kaip nurodoma SRTRF nuostatų 12 punkte, per fondą teikiamos paramos santykinė dalis viso projekto lėšų poreikio atžvilgiu negali viršyti 75 proc., o vietiniams, regioniniams ar nacionaliniams laikraščiams ir žurnalams teikiamas papildomas reikalavimas – leidiniuose reklama gali užimti ne daugiau nei 25 proc. apimties. Leidyklos *artseria* projektas „Dailės proceso analizė ir sklaida žurnale „Dailė“ nesunkiai įvykdo šiuos reikalavimus, nes lygia greta įgyvendina ir kitus leidybinius projektus, gauna rėmimą iš LDS, kuris skiriamas žurnalo „Dailė“ mėnesiniam priedui „DAILĖraštis“, ir randa privačių rėmėjų. Apmokamos komercinės

reklamos leidinyje nėra ir ši nuostata yra sąmoninga. Lyginant su estų, latvių ir lenkų analogiškais leidiniais pastebėta, kad reklama tokio tipo leidiniuose blaško dėmesį, sumenkina estetinį vaizdą ir nėra efektyvi.

SRTRF paremtų projektų dinamika fondo internetinėje svetainėje atspindi tik nuo 2005 metų³⁰. Daugiausia paramos teko UAB „Kultūros barai“ (233 750 Lt per metus), antroje vietoje – VŠĮ žurnalo „Metai“ redakcija (210 625 Lt per metus), trečioje – VŠĮ Laikraščio „Literatūra ir menas“ redakcija (205 625 Lt per metus), ketvirtoje – VŠĮ Pilietinės minties instituto žurnalas „Atgimimas“ (142 500 Lt per metus), penktoje – Lietuvos rašytojų sąjungos žurnalas „Nemunas“ (140 666 Lt per metus). VŠĮ Dailininkų sąjungos leidykla *artseria* į gausiausiai remiamų lyderių sąrašą nepatenka, tačiau leidyklos leidžiamas žurnalas „Dailė“ SRTRF veiklos ataskaitose priskiriamas prie itin vertingų periodinės spaudos leidinių, tokių kaip „Kultūros barai“, „Šiaurės Atėnai“, „Krantai“, „Lietuvos fotografija“, „Archiforma“, „Teatro scena“. Leidyklos *artseria* projekto „Dailės proceso analizė ir sklaida žurnale „Dailė“ finansavimas 1997–2013 m. svyravo nuo 70 tūkst. Lt 1998 m. iki 121 tūkst. 2009 m. (1 pav.).

Leidyklos *artseria* projektas „Dailės proceso analizė ir sklaida žurnale „Dailė“ skirtas ne tik profesionalams, bet ir platesniam intelektualų sluoksniui, akademišiam jaunimui. Nuo 2010 m. SRTRF sudaro palankesnes galimybes remiamų projektų sklaidai – sudaryta sutartis su UAB „Lietuvos paštas“ ir dalis kultūrinių leidinių užprenumeruojama viešosioms bibliotekoms. Kiekvieno „Dailės“ žurnalo 293 egz. patenka pas skaitytojus.

Sklaidos galimybės padidėjo 2010 m. leidyklai *artseria* su žurnalu „Dailė“ įsijungus į projektą „Aukšto- sios kultūros impulsai mokykloms“

1 PAV. Žurnalo „Dailė“ finansavimo dinamika

27 *Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.srtfondas.lt/index.php?Dalininkai>>.

28 *Visuomenės informavimo įstatymas* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 16 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=325622>.

29 *Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas*. Apie fondą [žiūrėta 2013 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.srtFondas.lt/index.php?Apie-fonda>>.

30 *Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.srtfondas.lt/index.php?konkursai>>.

(toliau – AKIM), kurį rengia Lietuvos meno kūrėjų asociacija, o finansuoja Lietuvos švietimo ir mokslo ministerija bei Europos socialinio fondo agentūra (projekto vadovė – Aušrinė Žilinskienė). Projektas finansuojamas iš Europos socialinio fondo biudžeto ir jame dalyvauja kūrybinės sąjungos³¹ ir 11 kultūros žurnalų („Dailė“, „Fotografija“, „Kelionė su Bernardinai.lt“, „Knygų Aidai“, „Krantai“, „Kultūros barai“, „Literatūra ir menas“, „Metai“, „Muzikos barai“, „Naujasis Židinys-Aidai“, „Tautodailės metraštis“)³². Projekto vykdymui kiekvienas iš 11 kultūros leidinių gavo atitinkamą procentinę paramą. Žurnalas „Dailė“ papildomai įsisavina 46 proc. lėšų. Projekte dalyvaujančių leidinių straipsniai skelbiami ir Lietuvos meno kūrėjų asociacijos internetiniame tinklapyje <http://www.lmka.lt/leidinys/daile-art/>. Projekto tikslas – mokyklų bendruomenių atskirties nuo kultūros proceso mažinimas. Jo geografinė aprėptis – visos Lietuvos savivaldybės, o tikslinė grupė – 8–12 klasių mokiniai. Šis projektas leido padidinti minėtų kultūros žurnalų skaidos galimybes – kiekvieno jų tiražas padidėjo 600 egz. Kaip dalomoji medžiaga jie patenka į 600 Lietuvos pagrindinių, vidurinių mokyklų ir gimnazijų.

Greta minėtų SRTRF ir AKIM sklaidos kanalų yra ir laisva prenumerata per Lietuvos paštą. Kiekvieno žurnalo prenumeratorių yra apie 100. Tad iš 1300 egz. laisvam paradavimui lieka 300 egz. ir LDD sklaidai skiriama 200 egz.

KITOS RĖMIMO PROGRAMOS. Kaip minėta, leidyba yra viena iš kūrybinių industrijų sričių. Tai specifinė veikla, jungianti kultūrą ir verslą. 2010 m. birželio 30 d. Lietuvos Respublikos Seimo priimtame nutarime „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“ vienas iš kultūros politikai keliamų tikslų formuluojamas taip: „Gerinti esamą kultūros sistemos finansavimą, užtikrinant kultūros sektoriaus uždirbtų pinigų grąžą kultūrai.“³³ Nors kūrybinis sektorius šalyje sukuria apie 5 proc. bendrojo vidaus produkto, šiandien jo finansavimas nėra patenkinamas. Todėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairėse užsibrėžta iki 2020 metų sukurti tokią kultūros finansavimo sistemą, kuri atitiktų kultūros sektoriaus indėlį į šalies ekonomiką.

Leidybos skatinimo, t. y. rėmimo, politiką kaip nacionalinės kultūros srities dalį Lietuvoje kuruoja bei įgyvendina Kultūros ministerija per įvairias programas: Visuomenės informacinio aprūpinimo ir viešosios informacijos sklaidos“ programą, Kultūros rėmimo fondą, Lietuvių literatūros sklaidos programą, Lituanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo programą, Skaitymo skatinimo programą, Lietuvos kultūrai ir istorijai nusipelnusių asmenybių jubiliejų minėjimo programą.

Visuomenės informacinio aprūpinimo ir viešosios informacijos sklaidos programos paraiškos priimamos leidybos projektams, kuriuos įgyvendinant leidžiami leidiniai ir tradicine forma, ir elektronine laikmena. Šioje programoje prioritetas teikiamas projektams, kuriuos įgyvendinant leidžiama lietuvių kalba kuriama

grožinė literatūra bei kita Lietuvos kultūrai reikšminga literatūra: humanitarinės mokslinės literatūros ir bibliografiniai leidiniai. Konkurso būdu atrinkti projektai gauna 20–50 proc. visam projektui reikalingų lėšų.

Leidykla *artseria* į šias programas nesiorientuoja, nes, kaip minėta, meno leidiniuose dominuoja vaizdinė medžiaga. Todėl leidykla savo leidybinius projektus nuo 2000-ųjų teikia įvairioms kitoms Kultūros ministerijos programoms ir ieško privačių rėmėjų, nes to reikalauja ir visų programų nuostatai.

Reikšmingas leidybos rėmėjas pirmuoju Lietuvos nepriklausomybės dešimtmėčiu buvo Atviros Lietuvos fondas (ALF), įkurtas 1990 metais³⁴. ALF programa „Švietimas Lietuvos ateičiai“ rėmė vadovėlių leidybą (per programos vykdymo metus išleista apie 600 vadovėlių ir mokymo priemonių). Programa „Atviros Lietuvos knyga“ finansavo per 350 leidinių, kurie šiandien sudaro solidžią šiuolaikinės humanitarinės ir socialinės minties biblioteką, parengimą ir išleidimą (seriją „Atviros Lietuvos knyga“ sudaro keturios dalys: „XX a. veikalai“, „Klasika“, „Pažintis“, „Verslo gairės“). 1999–2000 m. ALF struktūra buvo reorganizuota, o 2004 m. uždaryta ir leidybos programa, nors kai kurios knygos, remiamos iš šios programos lėšų, buvo išleistos net 2007–2008 m. Nors leidykla *artseria* iš ALF nė vienam teiktam knygų leidybos projektui finansavimo nėra gavusi, tačiau 1999–2001 m. ALF iš dalies rėmė žurnalo „Dailė“ leidybą (1999 m. – 8000 Lt; 2000 m. – 2000 Lt; 2001 m. – 2000 Lt).

Uždarius ALF leidybos programas, atsiradusią spragą bandoma užpildyti per ES programą „Kultūra 2000“, kuria siekiama plėsti bendrą ir bendru kultūros paveldu grindžiamą europiečių kultūros erdvę, skatinti kultūrų įvairovę remiant įvairių šalių kultūros veikėjų bendradarbiavimą. Dalyvavimas šioje programoje

31 Lietuvos architektų sąjunga, Lietuvos muzikų sąjunga, Lietuvos rašytojų sąjunga, Lietuvos kompozitorių sąjunga, Lietuvos dailininkų sąjunga, Lietuvos fotomenininkų sąjunga, Lietuvos kinematografininkų sąjunga, Lietuvos tautodailės kūrėjų sąjunga, Teatro sąjungos meno kūrėjų asociacija, Nacionalinė žurnalistų kūrėjų asociacija, Lietuvos literatūros vertėjų sąjunga.

32 Lietuvos meno kūrėjų asociacija. Projektas AKIM [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. rugpjūčio 18 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lmka.lt/akim>>.

33 Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“ [interaktyvus], 2010 m. birželio 30 d. Nr. XI-977,

Vilnius [žiūrėta 2013 m. liepos 18 d.]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377620&p_query=&p_tr2>.

34 ALF yra vienas iš daugiau nei penkiasdešimties fondų ir organizacijų, kuriuos Rytų ir Vidurio Europos, Azijos, Afrikos šalyse, Haityje įkūrė JAV finansininkas ir garsus XX a. pabaigos filantropas George'as. Sorosas. Per 17 veiklos metų Lietuvoje AFL inicijavo ir įgyvendino savo programas bei finansavo Lietuvos piliečių sukurtus projektus, šiems tikslams išleisdamas per 60 milijonų JAV dolerių. *Atviros Lietuvos fondo internetini tinklalapis* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 12 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.osf.lt/lt/main.htm>>.

atvėrė naujas lietuviškų kultūrinių projektų finansavimo galimybes. Tuo sėkmingai pasinaudojo ir kai kurios leidyklos, pavyzdžiui, „Aidai“, „Pasviręs pasaulis“, „Tyto alba“, „Žara“, „Vaga“, „Kronta“, „Mintis“, „Baltos lankos“, gavusios paramą verstinei literatūrai išleisti.

Šia linkme orientuota ir ES programa „Kultūra 2007–2013“, skirta remti aukštos kokybės literatūros vertimams iš vienos Europos kalbos į kitą. Paramą gali gauti tik jau išleisti kūriniai ir tik tie, kurie dar nebuvo versti į norimą versti kalbą³⁵. Projekto finansavimas yra dalinis, ši programa gali padengti iki 50 proc. kūrinio vertimo ir leidybos išlaidų. Tinkami finansuoti yra tik grožinės literatūros įvairaus žanro kūriniai, pavyzdžiui, romanai, pasakos, apsakymai, pjesės, poezija, komiksai. Meno leidiniai ir čia lieka už borto.

Tad vienas pagrindinių meno leidinius leidžiančios leidyklos *atrseria* finansavimo šaltinių visus penkiolika leidyklos egzistavimo metų buvo Kultūros rėmimo fondas. Nuo 2013 m. jo administravimą ir funkcijas perima naujai įkurta Lietuvos kultūros taryba. 2012 m. gruodžio 12 d. kultūros ministro patvirtintose šios Tarybos nuostatose skelbiama, kad, vadovaudamasi Lietuvos Respublikos kultūros rėmimo fondo įstatymu, ji administruoja ir Kultūros rėmimo fondą³⁶. Kultūros rėmimo fondo pirmtakas buvo 1998 m. buvo įsteigtas Kultūros ir sporto rėmimo fondas. 2001 m. Atviros Lietuvos fondo ir savaitraščio „Veidas“ užsakymu buvo atlikta lyginamoji apžvalga „Kultūros rėmimo fondai Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje“ (aut. Raimonda Karnackaitė). Ir jau tuomet, prieš gerą dešimtmetį, buvo daroma išvada, kad „Lietuvos (kultūros ir sporto rėmimo) fondas buvo įsteigtas ne kaip juridinis asmuo, o kaip biudžeto programa³⁷. Jis neturėjo teisės vykdyti jokios savarankiškos veiklos, sudaryti sandorių, turėti nuosavybės ir pan. Lyginant su Estijos ir Latvijos analogiškais fondais, kurie yra savarankiški ir gali užsiimti komercine veikla, laikyti indėlius banke ir gauti palūkanas, pirkti ir parduoti vertybinius popierius, obligacijas, kilnojamąjį ir nekilnojamąjį turtą ir taip sukaupti daugiau lėšų rėmimo programoms, Lietuvoje veikęs Kultūros rėmimo fondas tik perskirstydavo lėšas, gautas iš valstybės biudžeto bei įplaukų iš tabako ir alkoholio akcizo. 2008 m. Kultūros ir sporto rėmimo fondas buvo išskaidytas į du – Kultūros rėmimo fondą, kuris liko prie Kultūros ministerijos, ir Kūno kultūros ir sporto rėmimo fondą, kurio lėšas administruoja Kūno kultūros ir sporto departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės.

Turint omenyje, kad meno leidiniai, kokius leidžia leidykla *artseria*, reikalauja ilgo bei kruopštaus parengimo ir dažnai užtrunka ne vienerius metus, sunku ne tik rasti lėšų, bet ir planuoti darbus. Projektus tenka paskirstyti keliais etapais, nes iš esmės visi valstybės remiami projektai yra metiniai. Taigi dažniausiai pirmuoju etapu ieškoma lėšų leidinio parengimui, antruoju – išleidimui, t. y. spaudos

darbams. Ilgėjant projekto laikui, išauga leidinio savikaina (turint omenyje ir darbuotojų išlaikymą) ir greito pelno šioje meno leidinių leidybos srityje tikėtis neverta. Kita vertus, kaip nurodoma knygų leidybos rėmimo iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto programos nuostatuose, parama yra teikiama ir kitiems su knygų leidyba susijusiems projektams: parodoms, konkursams, lietuvių dalyvavimui tarptautinėse knygų mugėse bei tarptautinei Vilniaus knygų mugei organizuoti³⁸.

2013 metų sausio 1 d. priimtoje naujoje Kultūros rėmimo fondo įstatymo redakcijoje nurodoma, kad paraiškos gali būti teikiamos į 14 skirtingų kultūros ir meno sričių, o beveik kiekvienoje srityje yra nurodyta ir leidybos kryptis³⁹. Iki įkuriant Lietuvos meno tarybą Kultūros rėmimo fondo programos buvo suskirstytos pagal kultūros ir meno sritis: „Architektūra“, „Cirkas“, „Dailė“, „Fotografija“, „Kinas“, „Muziejai“, „Kultūros paveldas“, „Literatūra“, „Muzika“, „Šokis“, „Tarpdisciplininis menas“, „Tautodailė“, „Teatro menas“, „Mėgėjų menas“. Visi meno leidinių projektai (albumai, monografijos, katalogai) patekdavo į „Dailės“ sritį ir turėdavo konkuruoti su įvairiomis dailės parodomis, plenerais bei kitais su daile susijusiais vienkartiniais renginiais. Tad gauti rėmimą meno leidiniams visada buvo nelenkva, juo labiau kad, kaip minėta, tokių leidinių leidyba brangi, paruošimo procesas trunka ne vienus metus ir teikiamuose projektuose nurodomos sumos yra nepalyginti didesnės nei, sakykim, vienkartiniam plenerui vasarą surengti.

Siekiant stabilios *artseria* veiklos strategiškai pasirinktas kelias leisti knygų serijas. Tokias leidykla turi dvi: „Šiuolaikiniai lietuvių dailininkai“ (eina nuo 2001 m.) ir „XX–XXI a. sandūros Lietuvos dailė“ (eina nuo 2008 m.). Kasmet išleidžiama po dvi tris šių serijų knygas.

Serijos „Šiuolaikiniai lietuvių dailininkai“ knygose, kurių apimtis per 12 metų padidėjo nuo 7 spaudos lankų iki 12, didžiausias dėmesys telkiamas į autoriaus kūrybos šiandienos aktualumą ir vertę, meninės raiškos ypatybes, reikšmę vietinio

35 Europos komisijos internetinis tinklalapis [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. balandžio 4 d.]. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/lietuva/news_hp/news/03012012_seminaras_kultura_literaturos_krypciai_lt.htm>.

36 *Lietuvos kultūros tarybos nuostatai* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkmlt/index.php?785731167>>.

37 KARNICKAITĖ, Raimonda. *Kultūros rėmimo fondai Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje*: Lyginamoji apžvalga [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <www.politika.osf.lt/

kultura/dokumentai/KulturosFondas.doc>.

38 Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos internetinis tinklalapis [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrkmlt/index.php?289954395>>.

39 *Kultūros rėmimo fondo 2013 m. I etapo kultūros ir meno projektų teikimo daliniam finansavimui valstybės biudžeto lėšomis gailės*. Patvirtinta Kultūros rėmimo fondo tarybos 2012 m. rugsėjo 27 d. sprendimu (protokolas nr. EK 42-11) [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. balandžio 22 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.krf.lt/teisine-informacija>>.

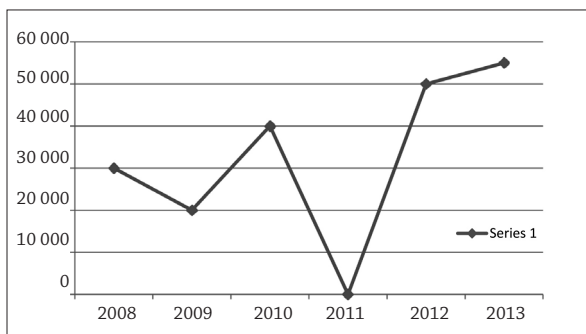

2 PAV. Serijos „Šiuolaikiniai lietuvių dailininkai“ finansavimo dinamika

ir maketo. Kaskart atsižvelgiama į menininko kūrybos specifiką. 2011–2013 m. išleista 34 šios serijos knygos. Šios serijos meninio apipavidalinimo autorius buvo a. a. E. Karpavičius. Nors visos serijos knygos išlaiko tą patį formatą, tačiau struktūra ir vidaus apipavidalinimas kinta priklausomai nuo knygoje pristatomo autoriaus kūrybos pobūdžio. Projekto „Šiuolaikiniai lietuvių dailininkai“ finansavimas per 12 metų nenutrūko, tačiau rėmimo mastai įvairavo (žr. 2 pav.).

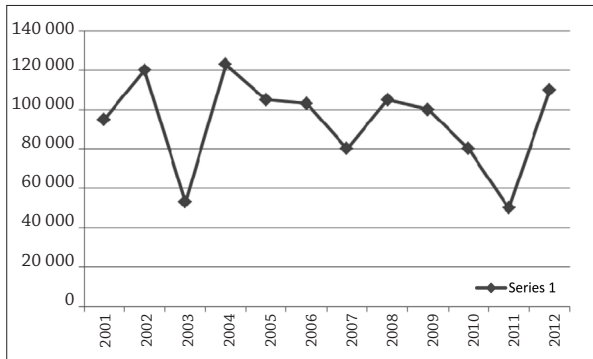
Kitos serijos – „XX–XXI a. sandūros Lietuvos dailė“, kuri leidžiama nuo 2008 m., knygos yra didesnės apimties – svyruoja nuo 15 iki 25 spaudos lankų. Šio leidybinio projekto tikslas – parodyti XX–XXI a. sandūroje aktyviai ir kūrybingai dirbusių ir iki šiol aktualių dailininkų kūrybą, ją vertinti ir dokumentuoti. XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje istorinio laiko ir politinio virsmo nulemtoje situacijoje daugelio įdomių, kūrybingų Lietuvos menininkų kūryba atsidūrė tarsi kryžkelėje. Ji liko nepelnytai pamiršta ir nefiksuota, ypač leidybinėje erdvėje. Projektu siekiama užpildyti susidariusią kultūrinio vyksmo spragą. Atitinkamai kito ir serijos „XX–XXI a. sandūros Lietuvos dailė“ finansavimas (žr. 3 pav.).

Gavusi Kultūros ministerijos dalinį rėmimą leidykla išleido ir kelis stambius albumus – iškilių lietuvių menininkų monografijas. Leidžiant šiuos albumus buvo siekta suformuoti savotišką atsvarą Nacionalinei dailės galerijai, kurios kūrimas

3 PAV. Serijos „XX–XXI a. sandūros Lietuvos dailė“ finansavimo dinamika

užtruko keliolika metų ir fiziškai ji duris atvėrė 2009 m. Jų leidybą Kultūros ministerija rėmė ir per programą „Lietuvos kultūros ir meno premijų laureatų kūrybos sklaida“, kuri šiuo metu jau uždaryta, o tokių leidinių leidyba iki 2013 m. vykdyta per Kultūros rėmimo fondą. Leidykla *artseria* sėkmingai naudojosi šia programa ir išleido albumus „Valentinas Antanavičius“, „Ričardas Povilas Vaitiekūnas“, „Leonas Strioga“, „Feliksas Jakubauskas“, „Stasys Eidrigevičius“ (žr. 4 pav.).

4 PAV. *artseria* meno albumų leidybos finansavimas

Kultūros ministerija knygų leidybą iš dalies finansuoja ir per Lietuvos literatūros sklaidos, Litanistikos tradicijų ir paveldo įprasminimo, Skaitymo skatinimo, Lietuvos kultūrai ir istorijai nusipelnusių asmenybių jubiliejų minėjimo programas.

Lietuvių literatūros sklaidos programa sėkmingai naudojasi kai kurios leidyklos, besirengdamos dalyvauti tarptautinėse knygų mugėse, nes prioritetas teikimas lietuvių literatūros ir lietuviškos knygos pristatymo tarptautiniuose renginiuose projektams. Leidykla *artseria*, leidžianti specifinę literatūrą, t. y. vaizduojamojo meno leidinius, kurių tekstinė dalis arba jos santrauka verčiama į anglų kalbą, tik retais atvejais gali pretenduoti į šią programą. Pavyzdžiui, kai pusę leidinio sudaro tekstinė originalioji menininko kūryba, o kitą dalį – vaizdinė medžiaga. Pasinaudojant šia niša parengta ir išleista tapytojo Valentino Antanavičiaus knyga „Mintys. Prisiminimai“, knyga „Vytautas Šerys. Poezija ir piešiniai“.

2012 m., minint Maironio 150-ąsias gimimo metines, per Lietuvos kultūrai ir istorijai nusipelnusių asmenybių jubiliejų minėjimo programas buvo paremtas naujas poemos „Juratė ir Kastytis“ leidimas su originaliomis dailininko Šarūno Leonavičiaus iliustracijomis. 2013 m. gautas dalinis finansavimas išleisti K. Donelaičio „Metus“ su originaliomis to paties dailininko iliustracijomis bei parengtos iliustracijos ispaniškam „Metų“ leidimui (leidykla „Editorial Renacimiento“).

Apskritai valstybės parama leidyklos *artseria* knygų leidybai buvo ženkli, tačiau ji niekada nebuvo pastovi ir stabili. Rėmimas iš biudžeto lėšų visada yra dalinis, tad leidyklai nuolat reikia ieškoti kitų finansavimo šaltinių, kaip to ir reikalauja finansavimo nuostatos.

Nors ir būdama institucine (Lietuvos dailininkų sąjungos) leidykla, iš savo steigėjo – Lietuvos dailininkų sąjungos lėšų darbuotojų atlyginimams negauna. LDS tik suteikia patalpas ir apmoka už komunalinius mokesčius. Leidyklai duota meš-

kerė, o susižvejoti žuvų tenka pačiai. Tiesa, ta meškerė turi du galus: leidyklos planus tvirtina LDS taryba ir slaptu balsavimu išrenka kandidatus serijinėms knygoms. Ne visada tarybos sprendimai sutampa su leidyklos planais, tačiau visada randamas sprendimas. Kasmet leidykla dalį išleistos produkcijos (apytikriai už 12–15 tūkst. Lt) skiria LDS reprezentacijai. Tokiu būdu savotiškai susimokama už suteikiamas patalpas ir komunalinius mokesčius. O lėšos naujiems leidiniams „žvejojamos“ aptartuose fonduose bei pritraukiant privačias lėšas. Pavyzdžiui, leidžiant serijų „Šiuolaikiniai lietuvių dailininkai“ ir „Sandūra“ knygas lėšomis prideda ir patys jų herojai arba jų kūrybos gerbėjai, kadangi visose valstybės rėmimo programose nurodoma, jog būtina turėti kitų finansavimo šaltinių⁴⁰. Kaip galimas rėmėjas šios serijos knygų leidybai gali būti ir kito miesto savivaldybė. Toks atvejis labiau įmanomas, jei knygos herojus yra, sakykim, šiaulietis (pvz., R. Vilkauskas), telšiškiai (pvz., R. Inčirauskas, V. Mockaitis). Vilniaus miesto savivaldybė per visus leidyklos veiklos metus paramą skyrė tik vieną kartą (J. Adomonis). Paramos tenka ieškoti ir tarp privačių rėmėjų.

Išleidus knygą dalis tiražo pagal įdėtą indėlį perduodama autoriui arba jo knygos leidybą parėmusiai institucijai. Toks susitarimas yra parankus ir leidyklai, ir menininkui, nes tokių specifinių leidinių skaitytojų yra nedaug, o pardavimas menkas. Taip užtikrinama sklaida ir iš dalies sprendžiama knygų sandėliavimo problema.

PLATINIMAS. KAIP PARDUOTI IŠLEISTĄ KNYGĄ?

Antra problema, su kuria susiduria mažos leidyklos, taip pat ir *artseria*: kaip parduoti išleistą knygą? Neretai ši problema lemia, ar maža leidykla gyvuos, ar dirbs nuostolingai, ar net bankrutuos... Pasak LLA valdybos narės L. Varanavičienės, „skirtumas tarp mažos leidyklos ir didžiųjų akivaizdus, ypač platinimo srityje, kur dominuojančią vietą užima du knygynų tinklai – „Vaga“ ir „Pegasas“⁴¹.

Rinkoje susidariusi leidybos verslo padėtis susiklostė po 2008–2009 metų ekonominės krizės, kai knygų pardavimas šalyje krito 90 proc. ir bankrutavo du didžiausi didmenininkai. Iki tol (2000–2010 m.) šalyje veikė du pagrindiniai knygų platinimo didmenininkai – „Mūsų knyga“ ir Respublikinis knygų centras (toliau – RKC). „Mūsų knyga“ iki 1993 m. veikė pavadinimu Respublikinė knygų bazė, kuri buvo įkurta 1945 metais. RKC įsikūrė 1999 m. Didmenininkai dirbo tiek su mažesnėmis, tiek su didesnėmis leidyklomis, o RKC rūpinosi ir mokyklų bei rajoninių bibliotekų komplektacija. Jų veikla buvo itin svarbi mažesniems leidėjams, nes šie dažniausiai neturi savo logistikos padalinių ir negali išvežioti knygų. „Vagos prekyba“ anuomet užėmė tik dalį didmeninės knygų prekybos rinkos ir jungė dvylika tuo metu šalyje veikusių jai priklausančių knygynų.

Prasidėjus 2008–2009 m. ekonominei krizei bei vis mažėjant knygų paklausai didmenininkai „Mūsų knyga“ ir RKC susidūrė su didžiulėmis problemomis. RKC didžiausias smūgis ištiko, kai 90 proc. sumažėjo iš valstybės biudžeto finansuojamas knygų, skirtų mokykloms ir bibliotekoms, pirkimas⁴². 2009 m. rudenį beveik vienu metu bankrutavusios dvi šalies knygų prekybos didmenininkės RKC ir „Mūsų knyga“ nusinešė daugybės leidėjų pinigus. Patys didmenininkai kaip krizės priežastis įvardijo smukusią apyvartą, piniginių srautų sumažėjimą ir dėl to vėluojančius atsiskaitymus⁴³.

„Mūsų knygos“ ir RKC bankrotai nebuvo skaidrūs ir itin skaudžiai atsiliepė vidutiniams ir smulkiems leidėjams. Visų pirma, jie negavo piniginių atsiskaitymų už didmenininko platintas knygas. Kai kurie leidėjai atsidūrė ties bankroto riba – jie tapo nemokūs, todėl negalėjo atsiskaityti su spaustuvėmis, knygų autoriais, redaktorais, dailininkais bei kitais partneriais. Dėl šių priežasčių tiek leidybos, tiek prekybos sferoje vyko sumaištis, platinimo pozicijų perskirstymas.

Lietuvos knygų prekybos rinkoje pastarąjį dešimtmetį akivaizdžiai ryškėja monopolijos bruožai – rinkoje dominuoja dvi pagrindinės įmonės: „ALG prekyba“ valdanti 32 knygynus bei 2 knygų išparduotuves, ir seniausiai Lietuvoje veikianti mažmeninės knygų prekybos įmonė UAB „Vagos prekyba“. Ji buvo įkurta 1997 m. ir šiandien valdo 34 knygynus įvairiuose Lietuvos miestuose⁴⁴.

Prieš dešimt metų, kai 2003 buvo atidarytas pirmasis „Alma littera“ knygynas, šios įmonių grupės valdomas didmenininkas neužėmė dominuojančių pozicijų, nes „Pegaso“ knygynų tinklas dar nebuvo išplėtotas. Po dešimtmečio – 2013 m. rugpjūčio viduryje Vilniuje prekybos ir pramogų centre „Akropolis“ duris atvėrė didžiausias Baltijos šalyse knygynas „Pegasas“ – 3000 kv. metrų ploto modernūs knygų namai.

Netinklinių knygynų Lietuvoje veikia daugmaž tiek pat – apie 60. Taigi leidyklas ir knygynus valdanti ALG kartu yra ir didžiausias didmeninis knygų pla-

40 *Lituanistikos paveldo įprasminimo projektų finansavimo iš dalies Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto lėšomis taisyklės*: Lietuvos Respublikos kultūros ministro 2011 m. kovo 16 d. įsakymas Nr. ĮV-240 [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 15 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.lrkmlt/go.php/lit/Lituanistikos_tradiciju_ir_paveldo_ipras/237/>.

41 VARANAČIENĖ, Lolita. *Labai pavydžiu paprastam Knygų mugės lankytojui* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. birželio 20 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-15-savaites-pokalbis-lolita-varanaviciene-labai-pavydziu-paprastam-knygu-muges-lankytojui/57926/print>>.

42 *Didmeninėje knygų rinkoje – krizė* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 2 d.]. Prieiga per internetą: <www.lla.lt/default/lt/naujienos/straipsniai/didmenineje_knygu_rinkoje_krizė>.

43 *Leidėjų pinigai garma į bankroto skylę* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.alfa.lt/straipsnis/10320686/?Leideju.p pinigai.garma.i.bankroto.skyle>>.

44 *Knygų verslo vagos* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 4 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.balsas.lt/naujiena/584134/knygu-verslo-vagos>>.

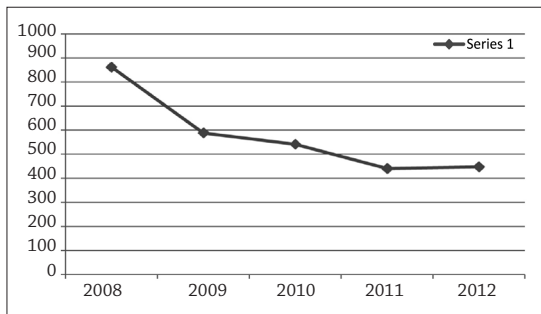
tintojas Lietuvos rinkoje. Kiti šalyje veikiančios knygu platinimo didmenininkai „Jana seta“, „Impress Teva“, „MediPresa“, SHI didesnės konkurencijos ALG ir „Vagai“ nesudaro, nes „Jana seta“ veiklą pradėjo kaip kartografinės ir geografijos literatūros platintojas, tačiau nuo 2004 m. veikia ir knygu didmeninės logistikos srityje. „Impress Teva“ bei „MediPresa“ užsiima žurnalų bei knygu platinimu ne knygynuose. Pagrindiniai jų partneriai yra didieji šalies prekybos centrai, kioskai, degalinės. Leidiniai platinami daugiau nei 1600 pardavimo vietų. „Impress Tevos“ duomenimis, platinamos tik naujausios, populiariausios knygos, asortimentas dažnai atnaujinamas ir siekia apie 700 pavadinimų⁴⁵. Mažoje šalies leidybos rinkoje susiformavusi knygu platinimo sistema, kai vienas iš rinkos dalyviu turi monopolinių galiu, iškreipia konkurencines sąlygas ir smarkiai koreguoja leidėjo darbą. Ypač tai atsiliepia mažosioms leidykloms, kurios priverstos veikti nelygiomis sąlygomis.

Statistikos departamento duomenimis, leidėju pajamos, gaunamas iš leidybinės veiklos, taip pat smarkiai sumažėjo: 2008 m. buvo gauta apie 862 mln. litu pajamu, 2009 m. – 588 mln. litu, 2010 m. – 541 mln. litu, 2011 m. – 440 mln. litu, 2012 m. – kiek daugiau nei ankstesniais metais, t. y. 447 mln. litu (žr. 5 pav.).

Pelno ir nuostolio (prieš mokesčius) kitimas 2008–2012 m. taip pat ženklus: 2008 m. gautas 14,7 mln. litu pelnas, 2009 m. – 21,4 mln. litu nuostolis, 2010 m. – 8,4 mln. litu pelnas, 2011 m. – 3,9 mln. litu nuostolis, 2012 m. – 0,3 mln. litu pelnas⁴⁶. VĮ Registrų centro duomenimis, Lietuvos mažmeninės knygu prekybos rinkos bendra apyvarta 2012 metais sudarė kiek daugiau nei 110 mln. litu, iš kuriu UAB „AL holdingas“ dalis sudarė 58,8 mln. litu, arba 53,5 procento visos rinkos.

Mažuju leidyklų knygos į rinką patenka tais pačiais dviem keliais kaip ir didziuju. Vienas jų – kai leidėjas savo išleistas knygas vartotojams pateikia pats per savus pardavimo padalinius ir specialius darbuotojus arba per savarankiskus tarpininkus. Kadangi daugelis mažuju leidyklų neturi galimybiu samdyti pardavimo

vadybininko, todėl platinimu ir logistika tenka užsiimti leidyklos vadovui. Kitas kelias – naudotis didmeninių prekybininku arba mažmenos, t. y. nepriklausomu knygynu, paslaugomis. Tiesa, naudojant tiesiogio pardavimo būdą visoms leidykloms kyla sandėliavimo problema. Kita vertus, platinant leidinius netiesioginiu būdu per didmenininku kanalą, ši problema neišnyksta. Bendravimo patirtis su knygynu tiklu „Pegasus“ paliko nemalonu įspūdį. Pirmiausia yra labai pa-

5 PAV. Leidėju pajamos (mln. Lt), gaunamos iš leidybinės veiklos

sunkintas knygų pateikimo būdas – pildant sudėtingiausias lenteles ir net sveriant kiekvieną egzempliorių, antra, tokių mažų leidyklų kaip *artseria* leidiniai niekada nepatenka į matomą vietą (savo leidinių tenka ilgai ieškoti apatinėse lentynose, o ir pasiteiravus knygyno darbuotojų ne visada gali juos rasti). Pagaliau, paėmę po penkis knygų egzempliorius ir pastatę pirkėjui sunkiai randamose vietose, per metus nesugeba tų kelių knygų parduoti. Pagal sutartį tie neparduoti 5 egzemplioriai gražinami leidėjui. Gražinimo procedūra taip pat kebli ir leidėjui tenka gaišti laiką važinėjant surinkti neparduotų leidinių.

Leidykla *artseria* nevengia nė vieno kelio. Ji naudojami UAB „Naujoji Rosma“ kaip tarpininko mažmenininko paslaugomis. Pagal sudarytą sutartį šiam tarpininkui pateikiama 50 kiekvienos naujos knygos egzempliorių, kurie paskirstomi didžiųjų miestų knygynams. Turint omenyje, kad *artseria* leidžia specifinę meno literatūrą, nėra prasmės naudotis didmeninių prekybininkų paslaugomis ir tokių knygų kaip „Stasys Eidrigėvičius“ ar „Žibuntas Mišys“ pardavinėti didžiuosiuose prekybos centruose.

Naudojamas ir tiesioginio platinimo kelias. Tiesioginis knygų pardavimas vyksta tuomet, kai leidėjas parduoda savo knygas be tarpininkų – didmenininko ar mažmenininko pagalbos. Šiuo atveju knygų pirkėjai yra arba pavieniai asmenys, arba institucijos. Knygų pardavimas pavieniems pirkėjams gali būti vykdomas įvairiais būdais: parduodant knygas paštu, pasitelkiant prenumeratos sistemą, knygų prekybą „nuo durų iki durų“, įkūrus knygų klubą arba nuosavą leidėjo knygyną⁴⁷. Leidykla *artseria* savo leidinius parduoda ir knygynėlyje Dailininkų sąjungos galerijoje Vokiečių gatvėje. Jomis prekiaujama ir kitose LDS galerijose. Tokiu atveju leidykla gali parduoti savo knygas be prekybinio tarpininkų ar knygynų antkainio, kas yra patrauklu ir vartotojui.

Trečias kelias – internetinė prekyba. Pastaruoju metu ji tampa vis populiareesnė – rinkoje įsitvirtina nauji interneto knygynai bei elektroninės parduotuvės. Šiandien meno leidiniai platinami *Artbooks.lt*, *Humanitas.lt*, *Knygininkas.lt*, *Knygos.lt*, *Knyguklubas.lt*, *Manoknyga.lt*, *Patogupirkti.lt*, *Vaga.lt* bei kituose, taip pat įvairias prekes siūlančioje internetinėje parduotuvėje *Super.lt*. Leidykla *artseria* dirba su dviem tokiais knygynais – „Patogu pirkti.lt“ ir „Artbooks.lt“. Leidyklai šis platinimo kanalas yra patogus, nes vadovui nebereikia užsiimti logistika – knygas iš leidyklos paima kurjeris.

45 Prieiga per internetą: <<http://www.impressteva.lt/index.php?id=6845>> [žiūrėta 2013 m. liepos 5 d.].

46 Lietuvos statistikos departamentas [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 16 d.]. Prieiga per inter-

netą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1366>>.

47 *Knygotyra*. Vilnius, 2006, p. 190.

Apskritai meno leidiniai sudaro palyginti nedidelę dalį „ALG knygynų“ ir „Vagos“ tinklo parduotuvių asortimento, nes dauguma jų yra universalūs knygynai, prekiaujantys įvairaus pobūdžio leidiniais. Todėl meno leidiniai platinami ne tik knygynuose bei elektroninėse parduotuvėse, bet ir pasitelkiami kiti marginaliniai ar alternatyvūs taškai – muziejų knygynėliai, meno galerijos, įvairūs renginiai, knygų pristatymai, susitikimai su autoriais, meno mugės. Šiuos platinimo taškus žino angažuoti skaitytojai. Pavyzdžiui, Vilniaus knygų mugėje prie leidyklos *artseria* stendo kasmet ateina tie patys meno leidiniais besidomintys skaitytojai sužinoti, ką naujo leidykla išleido. Deja, tokių skaitytojų nėra daug ir kasmetinės Vilniaus knygų mugės leidyklai *artseria* labiau yra ne prekybos, o savo leidinių reklamos vieta. Dažniausiai atsiperka tik stendo kaina, o uždirbti pavyksta tik išleidus išskirtinių knygų – vėl juntamas susidomėjimas reprezentaciniais albumais. Šią tendenciją liudija ir kitų specializuotų leidėjų, pavyzdžiui, Fotomenininkų sąjungos leidybos centro, patirtis.

Vienintelis specializuotas knygynas, prekiaujantis meno leidiniais, – UAB „Humanitas“, kuris siūlo tiek originalių meno leidinių, tiek leidinių užsienio kalbomis. Kitaip nei dauguma kitų knygynų tinklų, „Humanitas“ išsiskiria veiklos specializacija ir leidinių pasiūlą formuoja pagal tematiką. Jo asortimentą sudaro architektūros, dailės, dizaino, grafinio dizaino, interjero, fotografijos, mados, skulptūros, tekstilės temoms skirti leidiniai, daugiausia – meno leidinius leidžiančių užsienio leidyklų „Phaidon Press“, „Taschen“, „Thames & Hudson“ ir kt. knygos. Taip pat prekiaujama Lietuvos leidėjų meno ir reprezentaciniais albumais lietuvių kalba. Leidykla *artseria* glaudžiai bendradarbiauja su Vilniuje, Dominikonų gatvėje, įsikūrusiu knygynu ir rengia ten savo leidinių pristatymus. Tačiau šiomis dienomis leidėjus pasiekė žinia, kad UAB „AL holdingas“ siekia įsigyti 100 proc. UAB „Humanitas“ akcijų. Iškilo grėsmė, kad ir to vienintelio meno leidiniais prekiaujančio taško leidėjai neteks⁴⁸. Tačiau, atsižvelgus į sudėtingas Lietuvos rinkos sąlygas ir pasikeitus bendrovės strategijai, šio sumanymo buvo atsisakyta⁴⁹.

Ne mažiau aktuali tema leidėjams – knygų pardavimo antkainiai. Ji ypač skausminga mažosioms leidykloms, dažnai leidžiančioms nišinę literatūrą. Paprastai tokių knygų tiražai nėra dideli, tad ir leidyklos nustatyta kaina yra didesnė nei masiniu tiražu leidžiamų populiariosios literatūros knygų kaina. Kai prekybos antkainis knygos kainą padvigubina, tai parduoti ją tampa labai sunku. Ypač tai pasakytina apie meno leidinius. Pavyzdžiui, knygą „Audrius Puipa. Gyvenimo ir meno virtuosas“ leidyklos knygynėlyje galima įsigyti už leidyklos nustatytą kainą (100 Lt), o knygynuose ji yra beveik dvigubai brangesnė. Ir tai nėra išimtinis atvejis.

Kaip nurodo UAB „Intelligent media“ internetinis portalas IQ, leidėjo dalis vidutiniškai sudaro nuo 23 proc. iki 28 proc. knygos kainos, į kurią įeina knygos pa-

rengimo ir išleidimo sąnaudos (autoriaus honoraras, vertėjo paslaugos, redagavimas ir maketavimas, spausdinimas)⁵⁰. Iš pateiktų duomenų matyti, jog didžiausią knygos kainos dalį – beveik 50 procentų – pasiima pardavėjas. Leidėjas, investavęs į knygos išleidimą, rizikuoja labiausiai: jeigu knyga neperkama, nuostolius patiria jis, o ne pardavėjas. Jo dalis sudaro maždaug 23–28 procentus knygos kainos (priklausomai nuo to, kieno – užsienio ar lietuvių – autoriaus parašyta knyga). Knygos parengimo bei spaudos išlaidos – spaustuvės paslaugos, redagavimas, maketavimas, autoriaus honoraras arba vertėjo paslaugos, licencija – vidutiniškai sudaro apie 25 procentus knygos kainos. Taigi, pardavėjas (neišskiriant, kiek procentų knygos pardavimo tenka didmenininkui, kiek – mažmenininkui) iš knygų verslo uždirba beveik tiek pat, kiek tenka visiems kitiems proceso dalyviams. Tačiau jam, priešingai nei leidėjui, nereikia dalies pinigų sumokėti autoriui ar spaustuvininkui. Be to, rizika, kurią jis gali patirti, yra minimali dėl to, kad knygas iš leidėjo jis perima konsignacijos būdu, išsipareigodamas jam sumokėti tik už tas knygas, kurios bus parduotos.

Monopolizuotoje knygų rinkoje, kokia dabar formuojasi Lietuvoje, didieji knygynų tinklai turi galimybę diktuoti knygų kainas, o leidėjai pasigenda garbingo susitarimo bei leidėjo rekomenduojamos kainos paisymo. Matydami, kad knyga bus populiarė ir gerai perkama, knygynai kainas kelia: leidėjo siūloma kaina knygynuose gali padidėti net dvigubai: pastebimi 60–70 ir daugiau procentų siekiantys antkainiai⁵¹. Tačiau knygynai antkainių politikos keisti neketina ir pirkėjams siūlomas nuolaidas daro leidėjo sąskaita. Dideli knygynų tinklai, turintys daug darbuotojų bei dideles patalpas, teisinasi tuo, kad esą kitaip negalėtų išsilaikyti.

Kalbant apie meno leidinius, knygų parengimas ir spaudos darbai bei medžiagos kainuoja labai brangiai, todėl tikrai sudaro daugiau nei 27 proc. Todėl meno leidinius atiduoti į knygynus tenka daug mažesne kaina nei jų savikaina. Pavyzdžiui, albumui „Audrius Puipa. Gyvenimo ir meno virtuožas“ išleisti teko per ketverius metus surinkti per 100 tūkst. litų. Jos tiražas 1000 egz., taigi savikaina yra 120 litų. Leidyklos kaina 100 litų, o knygynuose svyruoja nuo 180 iki 190 litų. Apskritai visus savo leidinius *artseria* parduoda pigiau savikainos, nes

48 „AL holdingas“ perka „Humanitą“ [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. birželio 13 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vz.lt/article/2013/6/13/al-holdingas-perka-humanita#ixzz2rJZy9VAV>>.

49 „AL holdingas“ nebeplanuoja įsigyti bendrovės „Humanitas“ [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. sausio 3 d.]. Prieiga per internetą: <<http://vz.lt/article/2013/10/11/al-holdingas-nebeplanuoja-įsigyti->

bendroves-humanitas#ixzz2rJbHtnjK>.

50 *Juodos avys suskaičiuotos* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<http://iq.lt/tema/juodos-avys-suskaiciuotos-2/>>.

51 *Knygą brangina godumas* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. birželio 1 d.]. Prieiga per internetą: <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvas_zinios/knyga_brangina_godumas>.

kitu atveju skaitytojui jos bus neįperkamos. O pagrindinis tikslas – kad knyga pasiektų vartotoją. Dėl to šiandien pirkėjai neretai aplenkia knygynus ir vis dažniau ieško alternatyvių būdų įsigyti knygų: vis daugiau knygų perkama internetu, tiesiai iš leidyklų knygynų, populiarėja ir skaitytų knygų knygynai⁵².

Trečia su platinimu susijusi problema – knygų išdėstymas knygynų lentynose. Neretai nišinė literatūra, o šiuo atveju meno leidiniai, ypač pristatantys lietuvių kūrėjus, atsiduria apatinėse lentynose, yra beveik nematomi ir tik tikslinis pirkėjas žino, kur jų ieškoti. Akivaizdu, kad komerciniai (populiarioji grožinė ir populiarioji mokslinė literatūra) leidiniai yra paklausesni ir nustelbia išliekamąją vertę turinčias knygas. Tačiau knygynas neturėtų tapti McDonaldu, eiline parduotuve, pasak Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Leidybos centro direktoriaus Gyčio Vaškečio, o vis dėlto kultūrinio tautos ugdymo vieta, tegu ir prekybos centre⁵³. Todėl nepaisant to, kad „AL holdingo“ įmonių grupė imasi įvairių skaitymo skatinimo, knygos populiarinimo priemonių (pavyzdžiui, akcijos „Augu skaitydamas“), didėnis „Pegaso“ knygynų tinklo dėmesys vis dėlto sutelktas į komercinius dalykus, o ne į knygų turinį. Atrodo, kad knygų prekybininkus gąsdina faktas, jog meno leidiniai yra brangūs, specializuota literatūra, dažniausiai netinkama masiniam naudojimui. Meno leidinių pasiūlą šalies knygynuose daugiausia lemia vartotojų poreikiai – knygynai yra linkę siūlyti daugiau reprezentacinių, suvenyrinių meno leidinių, o dailės albumų ar edukacinių meno leidinių, paprastai turinčių mažesnę vartotojų paklausą, užsakoma mažiau.

Kita vertus, asortimento formavimo politiką lemia ir tai, jog Lietuvos leidybos ir prekybos sektorius dirba kartu. Pagrindinis „Pegaso“ knygynų tinklas yra sujungtas su didžiausia šalies leidykla „Alma littera“, todėl nėra suinteresuotas papildomai veikti dėl kitų leidėjų knygų pardavimo. Dėl šios priežasties visi kiti leidėjai turi taikytis su knygų išdėstymu bei formuojamu knygynų asortimentu.

Knygų eksponavimo principai knygynų tinkle „Pegasas“ netenkina daugelio mažųjų leidėjų, nes jų leidiniai dažniausiai patenka į antro plano pozicijas, neatsižvelgiant į knygos reikšmingumą. Didžiausia blogybe leidėjai laiko tai, jog reikia mokėti už geresnes eksponavimo sąlygas, o vadinamasis „lentynų mokestis“ yra pernelyg didelis. Bendraujant su knygynų „Vaga“ ir „Pegasas“ darbuotojais susidarė įspūdis, jog monopolinę galią įgyjantys platintojai neseka knygų naujienų. Pavyzdžiui, po 2013 m. knygų mugės, kurioje leidyklos *artseria* knyga „Audrius Pui-pa. Gyvenimo ir meno virtuožas“ buvo apdovanota GK konkurso Metų premija iš šių platintojų nesulaukta jokio susidomėjimo. Neatsitiktinai 2013 m. balandžio 10 d. LLA jau antrą kartą surengtame leidėjų ir platintojų susitikime buvo iškeltas klausimas, ar jų vadybininkai seka leidyklų naujienas. Susitikime dalyvavo apie 15 leidėjų bei „Vagos“ ir „Pegaso“ knygynų tinklų atstovai. Susitikimo metu buvo

išryškintos mažiesiems leidėjams aktualiausios problemos, susijusios su knygynų darbu. Tokia knygynų tinklo politika būtų naudinga abiem pusėms, nes tokios knygos būtų vertinamos kaip prestižo dalykas, gerinantis ir paties knygyno įvaizdį visuomenėje.

Mažieji leidėjai palankiau vertina „Vagos“ knygynų darbą, nes jie rodo daugiau iniciatyvos bendradarbiaudami su leidėjais, dažniau kviečia juos dalyvauti renginiuose, knygų pristatymuose bei filmavimuose. Be to, geresnės eksponavimo pozicijos „Vagos“ knygynuose leidėjams nieko nekainuoja. Knygos ant „Naujienujų stalų“ laikomos apie tris savaites arba ilgiau priklausomai nuo to, ar knyga domimasi, ar ji perkama. Knygynų vadovams suteikiama daugiau laisvės formuojant knygyno asortimentą.

Dar viena problema – atsiskaitymas už parduotas knygas. Jis svarbus kiekvienam, o ypač mažajam leidėjui, kurio ir tiražai, ir apyvarta nedidelė. Prekybininkai yra tik tarpininkai tarp leidėjo ir skaitytojo. Tačiau Lietuvos rinkoje tai yra skaudi problema, nes „žaidimo taisyklės“ diktuoja prekybininkai. Pagal Lietuvoje nusistovėjusią ilgalaikę praktiką leidėjas knygas platintojui perduoda pagal konsignacinės veiklos sutartį, t. y. knyga parduodama komiso pagrindu su teise grąžinti per tam tikrą nustatytą laiką jų nepardavus. Šis būdas knygų leidėjams nepalankus, nes Lietuvos knygų rinkoje įsivyravusi praktika konsignacijos pagrindu atiduodant knygas platintojui išrašyti PVM sąskaitas faktūras, nors toks dokumentas turėtų būti išrašomas tik pardavus prekes. Tiesa, abiem pusėms sumažėja administracinio darbo, buhalterija tampa ne tokia sudėtinga. Tačiau leidėjas, atiduodamas knygas platintojui konsignacijos pagrindais ir iš jo negaudamas atlygio, dar ir turi sumokėti PVM mokesčių valstybei už knygas, kurių iš tikrųjų dar nepardavė! Kita vertus, knygų prekybininkai pasinaudoja šia įstatymo spraga ir susigrąžina PVM iš valstybės biudžeto. Vadinas, tam tikram laikui (maždaug 1–3 mėnesiams), kol knygos parduodamos ir atsiskaitoma su leidėju, knygų prekybininkas gauna beprocentę paskolą iš kitų leidėjų ir gali naudotis šiais pinigais kaip papildomomis apyvartinėmis lėšomis. Be to, ši praktika kelia grėsmę leidėjams: ištikus prekybininko bankrotui, jie netektų savo knygų. Būtent dėl tokių konsignacinių sutarčių daug leidėjų nukentėjo 2009–2010 m. bankrutavus minėtiems didmenininkams „Mūsų knygos“ ir RKC. Tuomet leidėjai prarado ir pinigus, ir dalį knygų. Didelė dalis kenčia ir dabar, nes atsiskaitymai trunka net kelis mėnesius.

52 *Knygų verslo vagos* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.ekonomika.lt/naujiena/knygu-verslo-vagos-21695.html#ixzz2Qy9riIPZ>>.

53 *Diskusija apie akademinę literatūrą: leisti – ar*

padėti paleisti? [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. birželio 5 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-03-08-diskusija-apie-akademine-literatura-leisti-ar-padeti-paleisti/96835/print>>.

Pasak Lietuvos mažų ir vidutinių leidėjų asociacijos LiMViLA prezidento S. Laduko⁵⁴, leidėjai knygynų tinklams tiekdami knygas pagal PVM sąskaitas faktūras priversti sumokėti valstybei PVM už visas tiekiamas knygas, bet ne už realiai parduotas, o štai knygynų tinklai valstybei leidėjų sumokėtą mokestį gali susigrąžinti ir gautas lėšas naudoti savo reikmėms. Taigi, maža leidykla, kuriai kiekvienas ilgesniam laikui įšaldytas litas virsta problema, prieš savo valią tampa knygynų tinklų rėmėja. Ji iš anksto sumokėtą PVM gali susigrąžinti tik tada, kai knygynų tinklas grąžina neparduotas knygas. Tokia situacija iškraipo konkurencines galimybes. Juolab kad Europos Sąjungoje yra priimta direktyva, leidžianti PVM mokėti tik už parduotą produkciją. Lietuvos mažų ir vidutinių leidėjų asociacija kreipėsi į Europos Komisiją, kuri tai patvirtino. Pasak jos, reikia politinės valios, kad mūsų šalyje būtų pritarta direktyvai, pagal kurią PVM būtų mokamas už faktinį pardavimą. Šiuo metu ir didesni leidėjai, priklausantys Lietuvos leidėjų asociacijai, esą dirba šia kryptimi.

Kita vertus, konsignacinės sutartys leidžia didmenininkams grąžinti neparduotas knygas, nes knygos nuosavybės teisės jam nepriklauso, o įsipareigojimų būtinaai parduoti knygą taip pat nėra. Taigi parduodami knygas leidėjo vardu prekybininkai patys niekuo nerizikuoja, o leidėjas patiria nuostolį abiem atvejais.

Atsiskaitymo tarp leidėjų ir prekybininkų sistema visada buvo aktuali ir tiksinti kaip uždelsto veikimo bomba. Įvykus dar vienai ekonominei krizei, monopolinių galių turinti platinimo sistema žlugtų, kaip tai atsitiko 2009 metų krizės metu, t. y. susilpnėjęs ALG ar „Vagos“ prekybos“ finansiniams pajėgumams, visa Lietuvos knygų prekybos sistema vėl pakibtų ant plauko. Taigi dabar mažoje Lietuvos knygų rinkoje monopolinių galių įgyjanti knygų prekybos sistema iškrepia ne tik pačią rinkos sąvoką, bet ir skurdina visuomenę. Pamiřtama, kad knygynų veiklos pagrindas yra knyga, turinti ne tik prekės, bet ir kultūros objekto bruožų.

Perspektyvos, arba išvadų vietoje

Kaip liudija „Creditreform Lietuva“ apžvalga, leidyba Lietuvoje yra vienintelė paslaugų sektoriaus šaka, kuri per pastaruosius ketverius metus (2008–2012) tik smuko, nors visas Lietuvos ūkis pasiekė prieš 2008 metų krizę buvusį lygį. Leidybos pajamos šiuo metu siekia tik pusę prieškrizinių apimčių. Kita vertus, biuletenyje „Lietuvos spaudos statistika 2011“ teigiama, kad „keletą pastarųjų metų ekonominės krizės nulemtas knygų leidybos mažėjimas liovėsi“. Nors lyginant su 2010 m. knygų ir brošiūrų buvo užregistruota 102 pavadinimais daugiau, o bendras tiražas išliko beveik toks pats, kaip ir 2010 metais⁵⁵. 2012 metais Lietuvos knygų leidyboje esminių permairių neįvyko. Biuletenyje „Lietuvos spaudos statistika 2012“ nurodoma, kad „lyginant su 2011 m., knygų ir brošiūrų užregis-

truota 5 procentais daugiau, tačiau bendras tiražas sumažėjo 100 egz.“, tačiau tiražų mažėjimo tendencija išlieka jau daugelį metų: 2012 m. vidutinis knygos tiražas (1,4 tūkst. egz.) buvo 300 egz. mažesnis negu prieš dešimtmetį (1,7 tūkst. egz.) ir net 9 kartus mažesnis negu prieš dvidešimtmetį (13,1 tūkst. egz.)⁵⁶. Iš esmės šie duomenys neprieštarauja UAB „Creditreform Lietuva“ išvadoms. Taigi gyvename mažoje šalyje ir leidybos verslas čia nėra pelningas bei perspektyvus, nes leidžiama produkcija orientuota į vietos rinką: dominuoja lietuvių kalba leidžiama originalioji arba į lietuvių kalbą verčiama įvairių sričių bei žanrų literatūra.

Pasaulyje ryškėja tendencija stambinti leidybos verslą⁵⁷ – įsigali stambios leidyklos bei knygynų tinklai, klesti tarptautinės žiniasklaidos korporacijos⁵⁸. Tokia tendencija pastebima ir Lietuvoje. Tačiau į Lietuvos knygų leidybos sektorių neateina užsienio kapitalas, kuris galėtų vienaip ar kitaip turėti įtakos susiklosčiusiai padėčiai, kai rinką valdo keli monopolinės galios turintys dalyviai. Todėl, esant tokiai situacijai, mažųjų ir vidutinių leidėjų vaidmuo leidybos rinkoje tampa ypač svarbus. Mažieji leidėjai užpildo leidybinę nišą, leisdami tokią literatūrą, kuri stambiesiems leidėjams dažnai neneša pelno. Tai meno leidiniai, skirti šalies menininkų kūrybai pristatyti, originalioji lietuvių rašytojų kūryba ar tautinis paveldas. Daugelis Lietuvos mažųjų leidyklų naujiems leidiniams išleisti lėšų ieško įvairiuose fonduose, todėl yra lankstenės, daugiau dėmesio skiria knygų meninei kokybei ir taip prisideda prie Lietuvos kultūros kūrimo.

Maža leidybos įmonė, turinti vos kelis etatinius darbuotojus, gali išleisti kokybiškų ir išliekamąją vertę turinčių leidinių, tačiau tai savaime negarantuoja jai sėkmės ir pelno. Nors mažųjų leidyklų nevaržo akcininkų lūkesčiai ir poreikis iš knygų leidybos uždirbti kuo didesnę pelną, tačiau joms kliūčių daro nepalanki leidybos bei platinimo sistema, kurią galima įvardyti kaip monopolinę. Negalėdamos lengvai parduoti savo produkcijos, mažos leidyklos priverstos leisti mažiau pavadinimų knygų, mažinti tiražus, ieškoti būdų, kaip išsiversti su mažiau nuolatinių darbuotojų, nuolat ieškoti įvairių rėmimo būdų. Visa tai sudaro nestabilumo pojūtį.

Tačiau didžiausią nerimą kelia klausimas, ar tai išleistai produkcijai bus vartotojas. „Creditreform Lietuva“ apžvalgoje išryškėjo vienas daug nerimo keliantis

54 *Mažosios leidyklos nenori remti didžiųjų knygynų tinklų* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. gegužės 9 d.]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/verslas/karjera-ir-rinkodara/mazosios-leidyklos-nenori-remti-didziuju-knygynu-tinklu.htm>>.

55 *Lietuvos spaudos statistika 2011* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 17 d.]. Prieiga per internetą: <<http://senas.lnb.lt/doc/bkc/statistika2011.pdf>>.

56 *Lietuvos spaudos statistika 2012* [interaktyvus] [žiūrėta 2014 m. sausio 30 d.]. Prieiga per internetą: <<http://senas.lnb.lt/doc/bkc/statistika2011.pdf>>.

57 BAVERSTOCK, Alison. *Leidybos marketingas*. Kaunas, 2002, p. 15.

58 MISIŪNAS, Remigijus. *Knygų leidyba pasaulyje*. Vilnius, 2003, p. 11.

momentas – adresatų, t. y. leidybinės produkcijos vartotojų, mažėjimas. Ši išvada padaryta įvertinus Lietuvoje vykstančius demografinius procesus. Šiuo metu pagrindiniai knygų pirkėjai yra 50–30 metų piliečiai. Tai žmonės, gimę 1962 ir 1987 m. Jų perkamoji galia dar yra gana stabili ir jie turi gana tvirtus skaitymo įpročius. Prognozuojama, kad darbingo amžiaus, kas lemia ir lėšų turėjimą, ši vartotojų grupė išliks iki 2020 m. Taigi leidėjai, pasak „Creditreform Lietuva“, dar 5–7 metus gali orientuotis į šią adresatų grupę. Labiausiai neramu dėl to, kad iš potencialiausių knygų vartotojų, gimusių 1987 m., tarpo išnyko apie ketvirtadalį žmonių. Dauguma jų emigravo. Gimusieji po 1990–1995 m. jau turi kitokius informacijos vartojimo, t. y. skaitymo, įpročius – jie orientuojasi į naujas technologijas, labiau vertina elektroninę, o ne tradicinę spausdintinę knygą. Vadinasi, leidėjai, ir ne tik mažieji, turi ieškoti naujų leidybos verslo kelių. Valstybė taip pat, nes po gero dešimtmečio šiandien dar potencialūs pirkėjai taps pensinio amžiaus, o jei emigracijos banga neatslūgs, sumažės ir tų, kurie naudoja naujų technologijų produkciją. Taigi kol kas, pasak „Creditreform Lietuva“ tyrėjų, didesnes išlikimo perspektyvas turi tos leidyklos, kurios „užsiaugino lašinius“. Kitoms prognozuojama nelengva dalia. Kita vertus, mažosios leidyklos prisitaikys lengviau – tai jos daro nuolat. Tačiau žlugus „gigantams“ šalies ekonomika gali patirti didelių nuostolių. Situacija tyliai grėsminga.

Mažosios leidyklos, norėdamos išsilaikyti rinkoje, turėtų daugiau dėmesio skirti savo įvaizdžio strategijai ir taip didinti konkurencingumą. Sukurtas teigiamas organizacijos įvaizdis didina organizacijos pelningumą, nes vartotojai linkę rinktis gerai žinomą ir visuomenėje pripažįstamą produkciją, net jei tai ir padidina produkto ar paslaugos kainą. Tokiu keliu ir gana agresyviai rinkoje veikia didžiosios leidyklos, nes tam turi daugiau lėšų. Tik išaugęs pelnas leidžia daugiau investuoti į įvaizdį ir įmonės konkurencingumo didinimą bei naujų klientų pritraukimą ir išlaikymą. O mažosios, dažniausiai dirbančios pagal iš dalies valstybės remiamus projektus, laisvų lėšų įvaizdžio kūrimui ir reklamai neturi, taigi jos atsiduria tarsi uždaramame rate.

Kita alternatyva – išsaugoti esamus vartotojus ir pritraukti jaunimą elektroni- ne leidyba. Tačiau pereiti prie „visuotinės“ elektroninės leidybos tinka ne visų tipų knygoms. Be abejo, populiarioji grožinė ar mokslinė literatūra, o ypač informaciniai leidiniai, tai padaryti gali nesunkiai. O kaip su specifiniais leidiniais, tokiais kaip meno knygos?

Meno leidinių perkėlimo į skaitmeninę erdvę galimybę vertinu skeptiškai. Emocinis santykis su meno kūriniumi autentiškiausias tik tiesiogiai su juo susidūrus. Meno leidiniuose pateikiama tik reprodukcija, kuri tokio poveikio jau nebeturi. O perkėlus reprodukciją į elektroninę erdvę tas poveikis sumažėja dar kartą. Kita ver-

tus, meno leidinys, atsižvelgiant į jo specifiką yra savarankiškas meno objektas, kurį reikia vartyti, sekti pasakojimą, pajusti maketo originalumą, popieriaus ir įrišimo medžiagų darną. Manau, kad elektroniniai meno leidiniai negalės visiškai pakeisti spausdintinių daugiausia dėl pastarųjų teikiamo estetinio poveikio, emocinių saitų, bibliofilinių paskatų, taip pat dalies vartotojų negebėjimo ar nenoro naudotis elektroninėmis technologijomis. Pasak eseisto ir menotyrininko Ernesto Parulskio, Lietuvos leidėjams kol kas apskritai nevertėtų skubėti į elektroninę leidybą: „<...> leidyklų žmonės puikiai žino, kad elektroninių knygų niekas nepirks, nes niekas neturi skaityklių. Ir kol nebus pasiektas lūžio taškas, mūsų leidėjams šioje srityje neverta daryti aiškių judesių, nes tai tebūtų rinkodaros dalis, skirta labai nedidelei skaitytojų daliai.“⁵⁹ Kita vertus, gali atsitikti taip, kad didėjant elektroninės leidybos mastams kiekviena popierinė spausdintinė knyga taps bibliofiline.

Leidybos įstatymo nebuvimas, nepakankama valstybės parama leidybai, sumažėjusi žmonių perkamoji galia, didėjanti emigracija, monopolizuota knygų platinimo rinka – pagrindiniai veiksniai, trukdantys sėkmingai plėtoti šalyje leidybą. Ir tai aktualu visiems leidybos sferos dalyviams – ne tik mažiems ar vidutiniams leidėjams.

Per 23-ejus nepriklausomybės metus įvykusios kelios ekonominės krizės, nuolatinė įstatymų kaita, o svarbiausia – valstybės požiūrio į leidybos prioritetus neapibrėžtumas lemia daugelio leidyklų, o ypač mažųjų ir leidžiančių nišinę produkciją, veiklos nestabilumą. Nors leidyba traktuojama kaip verslas, tačiau pageidautina, kad valstybė turėtų aiškesnį požiūrį į išliekamosios vertės knygų leidybą. O dabar, kasmet teikiant leidybinius projektus, nėra jokių garantijų, kad kitais metais tie projektai bus paremti.

Lietuvos knygų rinkoje akivaizdžiai reikalingi pokyčiai: tobulinti teisinę bazę bei mokesčių politiką; pertvarkyti valstybinį leidybos finansavimą ir paramos skyrimo kriterijus; glaudžiau bendradarbiauti leidėjams ir knygų prekybininkams; reglamentuoti monopolinio platinimo politiką. O svarbiausia – mažinti bedarbybę, kad knyga turėtų skaitytoją.

59 KUTKAITYTĖ, Monika. *Elektroninė leidyba Lietuvoje žengia pirmuosius žingsnius* [interaktyvus] [žiūrėta 2013 m. liepos 10 d.]. Prieiga per internetą:

<<http://www.balsas.lt/naujiena/376004/elektronine-leidyba-lietuvoje-zengia-pirmuosius-zingsnius/2>>.

1. BAVERSTOCK, Alison. *Leidybos marketingas*. Kaunas, 2002.
2. *Didmeninėje knygų rinkoje – krizė* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <www.lla.lt/default/lt/naujienos/straipsniai/didmenineje_knygu_rinkoje_krizė>.
3. *Diskusija apie akademinę literatūrą: leisti – ar padėti paleisti?* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-03-08-diskusija-apie-akademine-literatura-leisti-ar-padeti-paleisti/96835/print>>.
4. DZEDULIONYTĖ, Aistė. *Mažųjų Lietuvos leidyklų poreikiai knygų platinimo sistemoje*: Bakalauro darbas, mokslinis vadovas lekt. dr. Danutė Zovienė. Vilniaus universitetas, Komunikacijos fakultetas, Knygotyros ir dokumentotyros institutas. Vilnius, 2013.
5. *Gražiausios metų knygos 2012*: [katalogas]. Vilnius: arteria, 2012. 94 p.
6. *Juodos avys suskaičiuotos* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://iq.lt/tema/juodos-avys-suskaiciuotos-2/>>.
7. *Knygotyra*: [vadovėlis]. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2007. 399 p.
8. *Knygą brangina godumas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.respublika.lt/lt/naujienos/lietuva/kitos_lietuvos_zinios/knyga_brangina_godumas>.
9. *Knygų verslo vagos* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.ekonomika.lt/naujiena/knygu-verslo-vagos-21695.html#ixzz2Qy9riIPZ>>.
10. KUTKAITYTĖ, Monika. Elektroninė leidyba Lietuvoje žengia pirmuosius žingsnius. *Balsas.lt*, 2010 m. vasario 22 d.
11. *Leidėjų pinigai garma į bankroto skylę* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.alfa.lt/straipsnis/10320686/?Leideju.p pinigai.garma.i.bankroto.skyle>>.
12. *Lietuvos leidėjų katalogas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://leidejai.libis.lt:8088>>.
13. *Lietuvos kultūros tarybos nuostatai* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrk.lt/index.php?785731167>>.
14. *Lietuvos meno kūrėjų asociacija. Projektas AKIM* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.lmka.lt/akim>>.
15. *Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas „Dėl Lietuvos kultūros politikos kaitos gairių patvirtinimo“* [interaktyvus], 2010 m. birželio 30 d. Nr. XI-977, Vilnius. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=377620&cp_query=&cp_tr2>.
16. *Lietuvos Respublikos Valstybės kontrolė*. Valsstybinio audito ataskaita „Kultūros politikos įgyvendinimas dalinai finansuojant programas ir projektus“ [interaktyvus], 2009 m. gegužės 29 d. Nr. VA-P-5-50-1-12, Vilnius. Prieiga per internetą: <www.vkontrolė.lt/failas_senas.aspx?id=3336>.
17. *Lietuvos spaudos statistika 2011*. Vilnius, 2012.
18. *Lietuvos spaudos statistika 2012*. Vilnius, 2013.
19. *Lietuvos statistikos departamentas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://db1.stat.gov.lt/statbank/default.asp?w=1366>>.
20. MISIŪNAS, Remigijus. *Knygų leidyba pasaulyje*. Vilnius, 2003.
21. Small presses. In *Science Fiction & Fantasy Writers of America* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.sfw.org/for-authors/writer-beware/small>>.
22. *Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.srtfondas.lt>>.
23. *Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas*: Veiklos dešimtmetis. Sud. Dalia Marija Valančiūtė. Vilnius, 2007. 13 p.
24. *Susibūrė Lietuvos mažų ir vidutinių leidėjų asociacija* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-02-19-susibure-lietuvas-mazu-ir-vidutiniu-leideju-asociacija/95747>>.
25. VILKONČIUS, Laimis. *Šiuolaikinis kultūros įstaigų administravimas ir valdymas*: [projekto „Lietuvos kultūros darbuotojų kvalifikacijos kėlimo plėtra“ mokymosi medžiaga]. Vilnius, 2007.
26. TRUMA, Romualdas. *Leidybos sektorius*

ekonominės būklės apžvalga: ar pasibaigs smukimas?

Pranešimas, skaitytas LLA visuotiniame susirinkime 2013 m. balandžio 4 d.

27. TUMĖNIENĖ, Nijolė. Valstybės parama menui.

Iš *Dešimtojo dešimtmečio dailės procesai ir kontekstai*: Tarptautinės dailės kritikų asociacijos Lietuvos sekcijos konferencijos straipsnių rinkinys. Vilnius, 2001, p. 11.

28. VARANAVIČIENĖ, Lolita. *Labai pavydžiui paprastam Knygų mugės lankytojui* [interaktyvus]. Prieiga

per internetą: <<http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-02-15-savaites-pokalbis-lolita-varanaviciene-labai-pavydžiui-paprastam-knygu-muges-lankytojui/57926/print>>.

29. *Visuomenės informavimo įstatymas* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=325622>.

A SMALL COUNTRY, A SMALL PUBLISHING HOUSE: THE CASE OF ARTSERIA

Danutė Zovienė

Summary

The article analyses a case study of *artseria*, a publisher of the Lithuanian Artists' Association, with the goal of analysing the situation of a small participant of the Lithuanian book publishing and bookselling in terms of financial sources and demand group of specialized literature. The problems encountered by *artseria* and other small publishers are approached from the historical and statistical aspects as well as commercial perspective. The article has used the data provided by the Lithuanian Statistics Department, the bulletin *Lietuvos spaudos statistika 2012* [Statistics of Lithuanian Press 2012], reports by UAB Creditreform *Lietuva and other documents*.

The Lithuanian publishers, especially small ones, have to cope with two major challenges, those of securing resources for book publishing and selling of their production. Creative problems related to book content, book production and printing quality are no longer an issue, though there have been different times during the 23 years of independence.

In contrast to Western countries, Lithuanian publishers do not specialize in the strict sense, most of them produce books across a range of themes. This situation is caused by the type of the local market and strong competition for broadened readership. The *artseria* stands out among other Lithuanian publishers by its ambitious goal to keep to the established repertoire, with the focus on the aesthetics and the art of the book. The collection by the publisher is composed of publications dedicated to professional art of the 20th–21st century Lithuanian art, *Dailė* [Art] magazine published semi-annually, art folio publications, monographs dedicated to Lithuanian artists and exhibition catalogues.

With over 15 years of work under its belt, *artseria* has developed a strategy for securing financial resources. It explores all the avenues of support through a range of programmes run by the Ministry of Culture, the Ministry of Education and Science and the Press, Radio and Television Support

Fund (SRTRF), applying for grants under the Culture and Publications Programme by the Fund. Though *artseria* is not among the leaders enjoying the biggest financing under the programme, *Dailė* ranks, in the reports developed by the Fund, among the most valuable Lithuanian cultural periodicals, such as *Kultūros barai*, *Šiaurės Atėnai*, *Krantai*, *Lietuvos fotografija*, *Archiforma* and *Teatro scena*.

Lithuanian book market is desperate for changes: it is waiting for a stronger legislative foundation and taxing policy, for revisiting of criteria applied to state financing of publishing and grant allocation, for closer cooperation between publishers and bookselling, for legal regulation of the monopoly policy in bookselling – and above all, for harnessing of unemployment and emigration, so that books may have their readership.

[teikta 2013 m. lapkričio mėn.]